

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

Pravda a občanská společnost podle Václava Havla

Bakalářská práce

Autor: Tereza Vaňková
Studijní obor: Transkulturní komunikace
Vedoucí práce: ThLic. Mgr. Lukáš de la Vega Nosek Ph.D.
Oponent práce: ThLic. Petr František Burda Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Tereza Vaňková

Studium: P20K0254

Studijní program: B6107 Humanitní studia

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Název bakalářské práce: **Pravda a občanská společnost podle Václava Havla**

Název bakalářské práce AJ: A Truth and Civil Society according to Vaclav Havel

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se bude zabývat myšlenkami spisovatele, disidenta a bývalého prezidenta Václava Havla. Po představení autora se bude sledovat Havlovo pojetí pravdy. Půjde o tématickou analýzu jeho psaného díla. Zvláště se práce zaměří na afinitu pravdy a občanské společnosti.

HAVEL, Václav. Dopisy Olze. Brno: Atlantis, 1990. HAVEL, Václav. Odcházení. Praha: Respekt, 2007. HAVEL, Václav. Largo desolato. Pokoušení. Asanace. Praha: Artforum, 1990. HAVEL, Václav. Letní přemítání. Praha: Odeon, 1991. HAVEL, Václav. O lidskou identitu. Praha: Rozmluvy, nakladatelství Alexandra Tomského, 1990. HAVEL, Václav. Do různých stran. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990. HAVEL, Václav. Dálkový výsledek: Rozhovor s Karlem Hvizďalou. Praha: Melantrich, 1990. PUTNA, Martin Cyril. Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012. HAVEL, Václav. Prosím stručně: Rozhovor s Kalem Hvizďalou, poznámky, dokumenty. České Budějovice: Gallery, 2006. KOSATÍK, Pavel: 100 x Václav Havel. Praha: Universum, 2019.

Zadávací pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: ThLic. Mgr. Lukáš de la Vega Nosek, Ph.D.

Oponent: ThLic. Petr František Burda, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 12.3.2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 24. 3. 2023

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala mému vedoucímu bakalářské práce ThLic. Mgr. Lukášovi de la Vega Noskovi Ph.D. za inspirativní, laskavý a zároveň motivující přístup při zpracování této práce.

Anotace

VAŇKOVÁ, Tereza. *Pravda a občanská společnost podle Václava Havla*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2023. 47 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se bude zabývat myšlenkami spisovatele, disidenta a bývalého prezidenta Václava Havla. Po představení autora se bude sledovat Havlovo pojetí pravdy. Půjde o tematickou analýzu jeho psaného díla. Zvláště se práce zaměří na afinitu pravdy a občanské společnosti.

Klíčová slova: Václav Havel, pravda, občanská společnost, žít v pravdě, svědomí, odpovědnost, identita, transkulturalita

Annotation

VAŇKOVÁ, Tereza. *A Truth and Civil Society according to Václav Havel*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2023. 47 pp. Bachelor's Thesis.

This bachelor's thesis will deal with the ideas of the writer, dissident and former president Václav Havel. After the introduction of the author, Havel's conception of truth will be pursued. It will be a thematic analysis of his written works. In particular, the work will focus on his leanings for truth and civil society.

Keywords: Václav Havel, truth, civil society, living in truth, conscience, responsibility, identity, transculturality

Obsah

Obsah	7
1. Úvod	8
2. Životopis Václava Havla	10
2.1. Dětství	10
2.2. Mládí	11
2.3. Pražské jaro	12
2.4. Disident	13
2.5. Vězeň	14
2.6. Revoluční rok	16
2.7. Prezident	18
2.8. Po prezidentství	20
3. Pravda podle myšlenek Václava Havla	21
3.1. Pravda a informace	22
3.2. Pravda a transcendentno	24
3.3. Pravda z politického hlediska	26
3.4. Pravdu žít beze strachu	29
3.5. Pravda a občanská společnost	31
4. Transkulturní přesah	36
5. Závěr	40
6. Seznam použitých informačních zdrojů	43

1. Úvod

„Porozumět si neznamená přizpůsobit se jedni druhým, ale pochopit navzájem svou identitu.“
Václav Havel¹

Václav Havel je uznávanou osobností, která se svými aktivitami, myšlenkami a přístupem k životu zapsala do dějin. Jeho stopa je nesmazatelná jak na domácí, tak na světové scéně. I když existují lidé, kteří se s jeho osobním i politickým pojetím neztotožňují, inspirační přínos mu nelze vytknout. Václav Havel je morální autoritou, která vedla neutuchající boj za svobodu, dodržování lidských práv a snažila se o aktivní přístup směrem k občanské společnosti. Je obdivuhodné, s jakou konzistencí a vytrvalostí bojoval za občanskou a politickou pravdu nejen v době hlubokého komunismu.

Václav Havel je pro mne výjimečnou osobností, a to z mnoha důvodů. Za svého života byl člověkem, který byl zdrojem jistoty, že věci jsou tak, jak mají být. Snažil se ve společnosti vzbudit zájem o dění kolem sebe a přinášel slušnost² a apel k žití v pravdě.³ Pokud nastal politický či společenský problém, uměl ho pojmenovat a snažil se navrhnout řešení. Jeho projevy byly plné apelů, a přitom řečeny bez hořkosti, pokrytectví či neúcty. Naopak oslovovaly a motivovaly k zamyšlení, často i k projekci do vlastních životů. Vážím si ho se všemi jeho nedokonalostí a chybami, které za svůj život udělal, před kterými se nikdy neschovával a veřejně je pojmenovával. Neukazoval se jako nadčlověk, ale bytost chybující, která s pokorou přichází k druhému, aby ho vyslechl a byl připraven k dialogu. Bez dogmatismu přistupoval ke každému – k příteli i oponentovi.

Právě pro tyto uvedené důvody jsem se rozhodla provést rešerši primárních Havlových textů a později i jejich analýzu a hledat v nich jeho pojetí pravdy. Často se schovávala mezi řádky v hlubších myšlenkových proudech, jindy v pojednání o lži či v porovnání s jinými pojmy. Vycházela jsem z analýzy pramenů jako byly rozhovory, projevy, korespondence, poznámky, rozhlasové a video záznamy, a další zaznamenané zdroje.

¹ HAVEL, Václav. *Do různých stran, Anatomie jedné zdrženlivosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 81.

² PAVLÍČEK, Tomáš, BARTOŠOVÁ, Simona. *Poselstvím Havla prý byla hlavně slušnost a život v pravdě* [online]. IROZHAS. 19. prosince 2011. [cit. 15.2.2023]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/poselstvim-havla-pry-byla-hlavne-slusnost-a-zivot-v-pravde_201112191106_sbartosova

³ FREEDMAN G., Samuel. *Portrait of a playwright as an enemy of the state* [online]. VÁCLAV HAVEL LIBRARY FOUNDATION, source: THE NEW YORK TIMES. Nedatováno. [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://www.vhlf.org/news/portrait-of-a-playwright-as-an-enemy-of-the-state/>

Svou práci jsem rozdělila na teoretickou a praktickou. Nejprve přibližuji životní příběh Václava Havla. Z jeho plodného života jsem se pokusila vybrat ty události, které jsou klíčové, a především souvisí s touto prací. Nejde tedy o podrobnou biografii, ale spíše nástroj k pochopení Havlova filozofického, občanského a politického přístupu, který celoživotně zastával. Václava Havla je třeba vnímat jako disidenta, dramatika, politika, prezidenta, filozofa a občana v jedné osobě. Dle mého názoru je chybou jednotlivé role od sebe oddělovat. Byl občanem, který vyzýval k filozofickým otázkám a zároveň i občanským filozofem, který odpovědi hledá, apeluje a provokuje k přemýšlení.

Následně rozdělují pojetí pravdy do jednotlivých sourodých oddílů. Nejde o chronologický výčet myšlenek, neboť se během studia ukázalo, že Havlovy ideje se zásadně nevyvíjely, spíše se v průběhu času rozšiřovaly, doplňovaly či jinak osvětlovaly.

Václav Havel je inspirativním zdrojem pro studium transkulturality. V každé jeho myšlence, apelu či úvaze lze najít mnoho podnětů k transcendentnímu zamyšlení. Havel nepodává informace jako holá fakta, ale za jejich pozadím nacházíme hlubší smysl, kořen problému či otázky, které se ptají po významu. Je pro mne filozofem – praktikem, který se snažil přijít s východiskem, hledal příčiny a upozorňoval na možné následky. Více se transkulturnímu přesahu osoby Václava Havla věnuji v samostatné kapitole.

Cílem mé práce je přinést ucelenou analýzu Havlových výroků a myšlenek, které se týkají pravdy. Dále se věnuji jeho přístupu k občanské společnosti. Na první pohled by se mohlo zdát, že Václav Havel vnímá pravdu v různých rolích odlišně. To by byla však mylná interpretace. Jednotlivá pojetí se vzájemně doplňují a tvoří ucelený obraz Havlova sugestivního vnímání pravdy a postojů směrem k občanské společnosti. Havel měl celoživotní „fundamentální potřebu jít za smyslem a po smyslu věci.“⁴ A to i tehdy, když dosažení kýženého výsledku nebylo jisté nebo velmi těžko uvěřitelné. Proto mě Havlovy myšlenky nenechávají klidnou a dovoluji si jejich analýzu představit v této bakalářské práci.

⁴ HAVEL, Václav. *Václav Havel o odpovědnosti, pýše moci a úctě k druhým: Videopozdrav z Tallberg Forum, Švédsko* [online]. 1. července 2006. [cit. 8.3.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/video/1301/vaclav-havel-o-odpovednosti-pyse-moci-a-ucte-k-druhym>

2. Životopis Václava Havla

Václav Havel prožil pestrý a činorodý život. To, jak k životu přistupoval, jak se angažoval ve veřejné sféře, jak burcoval občanskou společnost, pracoval pro disent a později pro národ, nevzniklo samo sebou. Počíná to v jeho dětství a mládí. Je proto dobré připomenout ty hlavní milníky Havlova života, které ho profilovaly v jeho pozdějším přístupu k životu, společnosti, politice a chápání sebe sama.

V této úvodní životopisné části nepředstavím celkový výčet Havlových děl a jeho počinů. Není to záměrem této práce. Z bohatého autorova seznamu proto vybírám taková díla, která se jakkoli dotýkají tématu. Mohou mít souvislost s jeho smyslem pro pravdu, pohledem na občanskou společnost, nebo přinášejí osobité zamyšlení nad prožíváním a naplněním života.

2.1. Dětství

Václav Havel se narodil do dobře situované rodiny a inspirativního prostředí 5. října 1936.⁵ Jeho otec, Václav Maria Havel, byl velmi činorodý. Byl pražským stavebním podnikatelem a zároveň se věnoval i činností duchovního rozměru. Matka Božena Havlová byla vzdělanou ženou, studovala dějiny umění a podílela se na výchově Václava a jeho mladšího bratra Ivana. K plnému dokreslení pestrého mládí Václava Havla je dobré uvést i Hugo Vavrečku, Boženina otce, který byl vysokým úředníkem Baťových závodů, novinářem a diplomatem, a svému vnukovi Václavovi předkládal filozofické čtivo. Strýc Miloš, bratr Václavova otce, byl podnikatelem i bohémem, majitelem filmových ateliérů na Barrandově a rád hostil širokou společnost herců a literátů. V této historické rodinné reflexi lze hledat klíč rozličných Havlových poloh v životě i v jeho díle,⁶ které v útlém věku mohl doslova nasávat.

Z pohledu druhých by se dalo prostředí, ve kterém bratři vyrůstali, vnímat jako příjemné. Starala se o ně vychovatelka, guvernánka a jejich matka. Václav toto paradoxně chápal jako handicap a své dětství jako zvlášť šťastné nevnímal. Trpěl pocity osamocení,

⁵ Srov. KRISOVÁ, Eda. *Václav Havel, životopis*. Brno: Atlantis, 1991, s. 34.

⁶ Srov. PUTNA, Martin C. *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 63-65.

méněcennosti a současně nespravedlivých výsad. Za své výhody se styděl a raději by přijal úděl rovný s ostatními spolužáky a kamarády než pocit odstupu a nedůvěry.⁷

Havel trpěl celoživotní vztahovou ambivalencí vyvolanou už v mládí. Dobře se projevovala ve vztahu k druhému pohlaví. Na jedné straně měl hlubokou touhu po ženské něze a útěše, a na druhou stranu si vybíral ženy silné a dominantní. Žantovský uvádí, že ten, kdo chce zachytit jemnější obrysy Havlovy osobnosti, musí se s touto dvojznačností ztotožnit. Provázela ho totiž nejen ve vztahu k ženám, ale i v sociálních vztazích obecně.⁸

Václavovo dětství bylo opravdu nevšední. V jedenácti letech byl poslán na studia do Poděbrad, kde se setkávali studenti z nejrůznějšího prostředí. Vedle sebe zde studovaly děti lékařů, diplomatů i prominentních pražských rodin. V době studií byl Václav svědkem znárodnování, při kterém jim byl zabaven rozsáhlý majetek.⁹ Tato zkušenost se musela Havlovi vrýt pod kůži a nastartovala celoživotní protikomunistický postoj.

2.2. Mládí

Na Havlovu tvorbu silně působil filozof Josef Šafařík,¹⁰ který později nejen vyzdvihoval Havlovo divadelnictví, ale také vnímal jeho nezdolný postoj k pravdě, která je čistá, bez postranních úmyslů prospěchářství. Pokládal ho za člověka, „*který chce svědčit pravdě a vypovídá o pravdě, která se dovolává našeho svědectví a není ukládána mocí nějaké autority.*“¹¹

V padesátých letech již Havel nosil cejch buržoazního dítěte, který by, dle slov komunistických předáků, neměl získat ani maturitu. Václavovým rodičům se podařilo syna umístit na místo chemického laboranta na VŠCHT v Praze, kde díky tomu mohl studovat večerní střední školu. Zde paradoxně spolu se stejně „proviniálními“ spolužáky nejen studoval, ale též filozofoval a probíral palčivá témata. Na základě této zkušenosti spolu s přáteli založil spolek zvaný Šestatřicátníci, jehož název vyjadřuje společné datum narození.¹² Poté se neúspěšně snažil dostat na vysoké školy humanitního zaměření. Nakonec

⁷ Srov. HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990, s. 9.

⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 34-35.

⁹ Srov. FORMÁČKOVÁ, Marie. *Václav Havel: Život jako absurdní drama*. Praha: Ikar, 2012, s. 14.

¹⁰ Srov. PUTNA, Martin C. *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 118.

¹¹ Srov. PUTNA, Martin C. *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 126.

¹² Srov. FORMÁČKOVÁ, Marie. *Václav Havel: Život jako absurdní drama*. Praha: Ikar, 2012, s. 25.

se uchýlil na Vysokou školu ekonomickou, kde jeho buržoazní původ nevadil. Obor ho však natolik nudil, že studium ukončil a nastoupil na vojnu.¹³

Už v šestnácti letech poznal svou první ženu Olgu. Jako by Havel tušil, jak nepostradatelnou ženou pro něj po celý život bude. Prožívali silný vztah, který lze, dle pamětníků, těžko charakterizovat.¹⁴ Olga byla zároveň kotvou v přístavu, matkou i ostřílenou ženou¹⁵ a celý život si zachovávala část svého soukromí i bedlivě střežila společný vztah s Václavem.¹⁶

Havlovo životní počínání se dle Martina C. Putny dá rozdělit do tří etap: filosoficko – myslitelské, politické a umělecké. Tyto životní scény se ovlivňují a často na sebe navazují. Například intelektuální scéna se odráží v jeho divadelních hrách.¹⁷

Díky publikaci svých her v zahraničí měl Havel značný příjem. Dál však pracoval a působil ve Svazu spisovatelů. Tato činnost mu přinesla povědomí v širších intelektuálních kruzích, ale také se o něj začala zajímat Státní bezpečnost. Po návštěvě tajných policistů u Havla doma nezískali mnoho užitečných informací, ale poznamenali si, že je překvapila jeho zdvořilost a slušnost.¹⁸

2.3. Pražské jaro

Z Havla se na začátku šedesátých let stala uznávaná osoba nejen doma, ale i v zahraničí. Dostával řadu nabídek na spolupráci. V tomto období bylo najednou možné veřejně mnohé kritizovat, i politickou sféru. Vznikaly nové spolky a kluby, kde se dalo debatovat – probíhalo Pražské jaro. Havel zde nehrál vůdčí roli, ale přesto vydal zajímavý článek. Předložil úvahy, jak umožnit veřejnosti, aby se angažovala v roli opozice komunistické strany.¹⁹ V témže roce se Havel vydal na cestu do USA a Velké Británie, kde ve svých jednatřiceti letech mohl naplno nasávat inspirativní zázemí a porovnávat politické a intelektuální rozpoležení Západu a Východu.²⁰

¹³ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 54.

¹⁴ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 60.

¹⁵ Srov. ČERMÁK, Petr. *Člověk Havel*. Praha: Imagination of People, 2011, s. 74.

¹⁶ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 66.

¹⁷ Srov. PUTNA, Martin C. *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 109.

¹⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 96 nebo *Dálkový výslech*, Spisy 4 s. 779.

¹⁹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 107.

²⁰ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 118.

Pro plné pochopení myšlenkových pochodů, nálad a směřování je třeba mít na mysli Havlovu širokou základnu lidí, s kterými spolupracoval a byl konfrontován. I přes případné různé názory na věc jim naslouchal a debatoval s nimi. Putna k tomu dodává, že tato rozmanitost se spirituálními, politickými a filosofickými myšlenkami vedla Havla „*ke strategii respektovat – ale zůstat mimo, u svého 'optimistického humanismu', tedy při filosofii (na jinošské úrovni) syntetizující pozitivně laděné době navzdory a programově rozkročené do různých stran.*“²¹

2.4. Disident

Srpnová okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy zastihla Havla v Liberci.²² Byl zaznamenán rozhlasový projev, kde občany vyzýval, aby s vojsky nebojovali silou, ale s důvtipem, inteligencí a fantazií.²³ Další silná událost následovala v lednu roku 1969, kdy se na protest proti rozmístění sovětských vojsk na území Československa upálil Jan Palach. Jeho pohřeb byl manifestací celého národa a Havel přispěl vystoupením v Československé televizi, kde prohlásil, že jeho čin chápe jako varování před morální sebevraždou všech.²⁴

Následující období byl Havel nucen trávit v ústraní, byl nepřetržitě odposloucháván a sledován. Hodně času trávil na chalupě, na tzv. Hrádečku u Trutnova.²⁵ Aby bylo možné bez větších psychických úhon přežít dobu po potlačení Pražského jara, Havel se uchýloval k přátelům a svobodě vyznání alespoň na tomto smršťeném prostoru. Věřil, že v území vymezeném přátelstvím lze zůstat sám sebou.²⁶

Sedmdesátá léta útlaku a cenzury znamenala odstranění Havlových děl z divadel a knihoven. Společenský a kulturní život se prakticky zastavil. Lidé svou frustraci z prázdnoty veřejného života řešili chalupařením nebo nekončícími večírky. Havel toto období využil k sdílení tohoto způsobu života a jeho pozorování.²⁷ Sám popisuje toto období jako „beztvarou několikaletou mlhovinu“. Tvůrčí činnost se ale zpomalovala a nepřinášela mu

²¹ PUTNA, Martin C. *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 92.

²² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 124.

²³ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/3: Eseje a jiné texty z let 1953 – 1969, Všem občanům*. Praha: Torst, 1999, s. 857.

²⁴ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 127.

²⁵ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 134.

²⁶ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/3: Eseje a jiné texty z let 1953 – 1969, Listář Václava Havla I*. Praha: Torst, 1999, s. 898.

²⁷ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 138.

kýžené uspokojení.²⁸ Havel pro úspěšnou tvorbu potřeboval tvořit v dialogu, mít kontakt s druhými lidmi a nebýt nucen psát izolovaně.²⁹

V roce 1974 Havel nastoupil jako dělník do trutnovského pivovaru. Tato pracovní příležitost mu pomohla především psychicky a následující rok napsal úspěšnou hru *Audience*. Nedlouho nato napsal památný dopis směřující osobně tehdejšímu prezidentovi Gustávu Husákovi. Havel popisoval společnost, která je plná úzkosti a strachu.³⁰ Uvedl, že taková situace může vést k „postupné korozi všech mravních norem, k rozpadu všech měřítek slušnosti a k obsáhlému podlomení důvěry ve smyslu takových hodnot, jako je pravda, zásadovost, upřímnost, nezištnost, důstojnost a čest.“³¹

Rok 1977 je významným rokem v životopise Václava Havla. Důvodem je vznik Charty 77, kde Havel figuroval jako jeden ze signatářů a mluvčích.³² Text, který informoval, že se znormalizované Československo začíná občansky probouzet a usilovat o znovunabytí základních lidských a občanských práv, se šířil tajně a podařilo se ho propašovat i na Západ.³³ Cílem Charty bylo jednat podle vlastního svědomí a přesvědčit tím ostatní, že i oni mají stejnou možnost. Charta chtěla lidem připomenout vlastní důstojnost a pravdu.³⁴ Havel interpretuje Chartu jako morální východisko své doby, nikoli politické řešení krize.³⁵ Státní bezpečnost na kolující text zareagovala zatýkáním a vyslýcháním zainteresovaných osob, včetně Václava Havla.³⁶

2.5. Vězeň

Havel byl za svůj život několikrát vězněn.³⁷ Při svém prvním pobytu ve vězení morálně selhal, jak sám někdy uvádí. Za propuštění sliboval, že se zdrží politické

²⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 142-143.

²⁹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 145.

³⁰ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/4: Eseje a jiné texty z let 1970 – 1989, Dopis Gustávu Husákovi*. Praha: Torst, 1999, s. 69.

³¹ HAVEL, Václav. *Spisy/4: Eseje a jiné texty z let 1970 – 1989, Dopis Gustávu Husákovi*. Praha: Torst, 1999, s. 82.

³² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 191

³³ Srov. NEZBEDA, Ondřej, BERNATT-RESZCZYŃSKÁ, Markéta. *Charta 77 unikla dírou v železné oponě do světového tisku* [online]. PAMĚŤ NÁRODA. 6. ledna 2021. [cit. 15.11.2022]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/charta-77-unikla-dirou-v-zelezne-opone-do-svetoveho-tisku>

³⁴ Srov. HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008, s. 170.

³⁵ Srov. HAVEL, Václav. *Do různých stran*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 101.

³⁶ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 191.

³⁷ Srov. HEŘMAN, Jiří, KOŠŤÁLOVÁ, Michaela. *Václava Havel: Vzpomínková kniha*. Praha: Petrklíč, 2021, s. 60.

angažovanosti a bude se věnovat pouze uměleckým záležitostem. Havel své pochybení později těžce nesl.³⁸ Situaci vysvětluje, že „*obzvlášť absurdní přitom bylo, že pohmutkou... nebyla naděje, že to k něčemu povede, ale jen jakási profesionálně intelektuální a trochu zvrácená radost z vlastního – jak jsem si myslel – ‘čestného lišáctví’... když jsem to po letech četl, vstávaly mi nad čestností toho lišáctví vlasy hrůzou na hlavě.*“³⁹

Tato první vězeňská zkušenost přinesla mnohem cennější oběť. Havel z vězení odešel sice ponížen, ale pokorný. Zjistil, že zlu se jde bránit po určitou vlastní hranici. Uvědomil si, že není nadčlověkem, který všechno překoná a zlu se bez bázně postaví. Havel byl ochoten režimu vzdorovat, ale s podmínkou stát se mučedníkem. Někdy v této době začínal mluvit o představě transcendence. K lidem byl nejen slušný a zdvořilý, ale začal být též tolerantní, protože si byl dobře vědom své vlastní křehkosti.⁴⁰

V roce 1978 chartisté zakládají Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných a aktivně spolupracují s Poláky. Havel v této době napsal své další významné literární dílo s názvem *Moc bezmocných*. Zde apeloval mimo jiné na nebezpečí žití ve lži. Pro vymezení dvou zdánlivě odlišných rolí - člověka/tyrana nebo člověka/oběti, dle Havla, stačí málo. Nemusí přijmout lež, která se každodenně nabízí, ale stačí, že přijme život s ní a v ní. Tím už de facto totalitní systém schvaluje.⁴¹

Koncem sedmdesátých let prožil několik milostných vztahů.⁴² Nedlouho poté byl obviněn z podvratné činnosti. Státní bezpečnost Havlovi nabízela možnost odcestování na zdánlivé divadelní stipendium, aby nedošlo k Havlově očekávané mezinárodní medializaci. Havel si vybral méně snadnou cestu – vězení na čtyři a půl roku.⁴³ Odmítl nabídku emigrace z mnoha důvodů – ze solidarity k přátelům a dodal že: „*když jsme si jisti svou pravdou, nezdá se mi být chlapecké utíkat od následků toho, že ji zastáváme.*“⁴⁴

Využíval svého pravidelného práva poslat dopis, a tak pomalu vznikaly známé Dopisy Olze.⁴⁵ Ty popisovaly jeho nálady a myšlenkové pochody každotýdenního běhu, které se postupně proměnily v hlubší dílo. Jde o nejucelenější obraz Havlova přemítání z celého jeho života. První půlrok života ve vazbě ujišťoval Olgu, že je připraven snést svůj

³⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 196-197.

³⁹ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 336.

⁴⁰ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 202.

⁴¹ Srov. HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008, s. 70-75.

⁴² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 220-221.

⁴³ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 223-224.

⁴⁴ HAVEL, Václav. *Do různých stran*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 26.

⁴⁵ Srov. HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990, s. 131.

úděl a trest.⁴⁶ Jinde uvedl, že očekává velkou várku hořkosti,⁴⁷ kterou bude muset vypít nebo si posteskl, že ho Bůh trestá za pýchu.⁴⁸

Postupné psaní dopisů, které představovalo podmínku psát jen o sobě, se trpělivě pokoušel modifikovat. Do psaní postupně propašoval osobní zmínky spojené s věcmi veřejného zájmu.⁴⁹ Havel zjistil, že dopisy, které kontrolou projdou, jsou ty „*co možná nejkomplikovanější a nejzašmodrchaněji napsané*.“⁵⁰ Postupně se mu podařilo přetvářet běžnou korespondenci z vězení ve velký zážitek rovnající se filosofickému symposiu, jak podotýká Žantovský.⁵¹ Vězeňský život zasáhl Havla nejen zdravotně, ale i narušeným manželstvím.⁵² Z této tíživé situace se snažil vypsát a v roce 1984 napsal hru *Largo desolato*. Své vlastní pocity vtisknul hlavní postavě.⁵³ Havel byl nadále pod dohledem Státní bezpečnosti a příležitostně vyslýchán.⁵⁴

Dva roky po návratu z vězení napsal hru *Pokoušení*, kterou využil jako autoterapii. Vypsal se z let strávených ve vězení.⁵⁵ V roce 1986 byla Havlovi udělena Erasmova cena za významný přínos evropské kultuře, společnosti a společenským vědám. Doba se pozvolna začínala měnit.⁵⁶ Opoziční hnutí v čele s Chartou se upevňovalo, církevní struktury se začaly napřimovat a prostředí pro veřejné projevy částečně uvolňovat.⁵⁷

2.6. Revoluční rok

V prosinci roku 1988 si opozice chtěla připomenout významný podpis Všeobecné deklarace lidských práv OSN z roku 1948 a uspořádala proto setkání.⁵⁸ Z úst Václava Havla mj. zaznělo, že se země začíná probouzet z dlouhého spánku.⁵⁹

⁴⁶ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 231.

⁴⁷ Srov. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 31.

⁴⁸ Srov. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 28.

⁴⁹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 240.

⁵⁰ Srov. HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990, s. 132.

⁵¹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 246.

⁵² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 244.

⁵³ Srov. KRISOVÁ, Eda. *Václav Havel, životopis*. Brno: Atlantis, 1991, s. 125.

⁵⁴ Srov. ZARYCKYJ, Oleksij. *Václav Havel: Portrét kreslený zvenčí*. Řitka: Daranus, 2007, s. 60.

⁵⁵ Srov. KRISOVÁ, Eda. *Václav Havel, životopis*. Brno: Atlantis, 1991, s. 130.

⁵⁶ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 283-284.

⁵⁷ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 286.

⁵⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 290-291.

⁵⁹ Srov. WILLOUGHBY, Ian. *Why did Communists allow first public demonstration on December 10, 1989?* [online]. RADIO PRAGUE INTERNATIONAL. 12. říjen 2018. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <https://english.radio.cz/why-did-communists-allow-first-public-demonstration-december-10-1988-8143831>

Přelomový rok 1989 pro československé dějiny i samotného Václava Havla začal lednovou připomínkou zoufalého činu upálení Jana Palacha. Několikatisícový dav zde skandoval Havlovo jméno. Havel byl zadržen a odsouzen k devíti měsícům vězení.⁶⁰

Listopadové události roku 1989 jsou všeobecně dobře známy, proto vybírám jen zajímavé postřehy. Nepředvídatelnost událostí deklaruje zahraniční zpravodajství týden před sametovou revolucí, když uvádí, že společnost zůstává apatická,⁶¹ a sám Havel dva měsíce před převrácením poznamenal, že se sice změna blíží, ale je možné, že se toho současníci nedožijí.⁶²

Pár týdnů po propuštění sepsal (spolu s chartistou Devátým) petici známou jako „Několik vět“. Byly zde kladeny podmínky k propuštění politických vězňů. Petici podepsalo čtyřicet tisíc lidí.⁶³ V den Havlových narozenin, 5. října, se vyhlašoval laureát Nobelovy ceny míru. Václav byl jedním z favoritů, ale nakonec ji získal čtrnáctý tibetský dalajláma, který se později stal jeho životním průvodcem. 9. listopadu padla Berlínská zeď.⁶⁴

Havel připravoval demonstraci na 10. prosince, který spadá na Den lidských práv. Veřejnost však vyšla do ulic už 17. listopadu, zatímco Václav trávil čas na Hrádečku. Pražský průvod čítající okolo dvaceti tisíc lidí za pokřiku „Ať žije Havel!“ odbočil z vytyčené a úředně schválené trasy a proměnil se v protistátní demonstraci. Ačkoli se Havel přímo večerní události neúčastnil, patřily mu následující dny. Zaujal ústřední roli v opozičním vyjednávání i při svržení komunistického režimu.⁶⁵ V atmosféře nekončících demonstrací vzniklo Občanské fórum, které se usneslo na prohlášení, kde žádá odstoupení někdejšího prezidenta a demisi předních představitelů komunistické strany.⁶⁶

Události listopadových dní byly tak překotné, že již koncem měsíce Havel jednal s komunistickým premiérem Adamcem, kde si, jako člen Občanského fóra, kladl podmínky. Vyjednávání vyvrcholilo pevným postojem, který představoval požadavek výměny celé vlády.⁶⁷ Přes všechny složitosti jednání byla 10. prosince jmenována nová vláda a Havel byl

⁶⁰ Srov. BLANTON, Thomas. *The Palach week, 1989: The Beginning of the End for Czechoslovak Communism* [online]. THE NATIONAL SECURITY ARCHIVE, Washington. 26. ledna 2009. [cit. 15.12.2022]. Dostupné z: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB271/index.htm>

⁶¹ Srov. ČELKO, Vojtěch. *Václav Havel – Vilém Prečan: Korespondence 1983-1989*. Praha: Československé dokumentační středisko, 2011, s. 770.

⁶² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 299.

⁶³ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 301.

⁶⁴ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 307-308.

⁶⁵ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 308-309.

⁶⁶ Srov. ZARYCKYJ, Oleksij. *Václav Havel: Portrét kreslený zvenčí*. Řitka: Daranus, 2007, s. 76.

⁶⁷ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 318.

veřejně představen jako kandidát na prezidenta. Prezidentem, tehdy ještě Československé socialistické republiky, byl zvolen 29. prosince 1989.⁶⁸

2.7. Prezident

Václav Havel si jako prezident byl dobře vědom, že úroveň nadšení bude upadat a začnou se hledat viníci a obětní beránci. Nikdy však nepřipustil kolektivní vinu komunistů, netrpěl traumatem z minulosti. Vypovídalo to o jeho silné osobnosti a sebedůvěře.⁶⁹ V jednom z jeho prvních projevů nabádal každého k dílu zodpovědnosti, protože věřil, že každý nese svůj díl odpovědnosti.⁷⁰

Náročné a smutné okamžiky Havel prožíval v době, kdy se v parlamentu začalo jednat o novém názvu země. Rozpoutala se známá „pomlčková válka“,⁷¹ která Havla přivedla k nedůvěře v politické instituce.⁷² Prezidentská role však přinesla Havlovi i pozoruhodná setkání. Bývalého disidenta, dramatika a vůdce sametové revoluce chtěl vidět celý svět.⁷³ Havel byl pozván do Washingtonu, kam se záhy vydal.⁷⁴ Byla to významná cesta především díky přednesenému projevu k oběma komorám Kongresu.⁷⁵ Na všech místech, kam dorazil, nadhodil téma sjednocené Evropy a připravoval si pozici pro budoucí partnerskou spolupráci.⁷⁶

Václav Havel byl člověkem nábožensky neukotveným a filozofický i duchovní cit ho vedl k multikulturnímu vnímání světa. Smysl viděl v mezináboženském dialogu a záhy po svém zvolení pozval nejvyššího katolického a buddhistického zástupce. V prvním roce svobody se tudíž uskutečnily dvě důležité duchovní návštěvy. Přijel čtrnáctý tibetský dalajláma i papež Jan Pavel II.⁷⁷

Dalším těžkým obdobím v Havlově prezidentování byl proces rozdělení Československa. Havel si byl vědom křehkého vztahu Čechů a Slováků, ale byl ochoten za

⁶⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 326–327.

⁶⁹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 346.

⁷⁰ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/6: Projevy z let 1990 - 1992, Letní přemítání, Novoroční projev*. Praha: Torst, 1999, s. 11.

⁷¹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 364.

⁷² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 366.

⁷³ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 356.

⁷⁴ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 374.

⁷⁵ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/6: Projevy z let 1990 - 1992, Letní přemítání, Projev Kongres USA*. Praha: Torst, 1999, s. 69.

⁷⁶ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 401.

⁷⁷ Srov. BURSÍKOVÁ JACQUES, Kateřina. *Dalajlama a Václav Havel: přátelé společného osudu i zkušenosti* [online]. FORUM24. 18. prosince 2021. [cit. 15.12.2022]. Dostupné z: <https://www.forum24.cz/dalajlama-a-vaclav-havel-pratele-spolecneho-osudu-i-zkusenosti/>

společný stát bojovat.⁷⁸ Když bylo jasné, že k rozdělení dojde, vnímal jako nejdůležitější úkol zachovat mezi národy co nejvíce dobré vůle. Přijal návrhy obou stran na vytvoření dočasné vlády a rozhodl se pro rezignaci.⁷⁹

Václav Havel byl znovu zvolen, tentokrát už prvním českým prezidentem, v roce 1993.⁸⁰ Projev vedl v duchu dovolávání se tradic slušnosti, solidarity a úcty k sobě navzájem. Též varoval před bezpáteří přizpůsobivostí, hrabivostí a cynismem.⁸¹ Havel dál pokračoval v budování mezinárodní role České republiky a angažoval se v palčivých problémech celosvětové politiky.⁸² Pravidelně intervenoval přistoupení České republiky do NATO,⁸³ v jednom z projevů apeloval k přijetí dílu spoluodpovědnosti za mír a spravedlnost v Evropě s vysvětlením, že pokud bychom byli lhostejní, následkem bude lhostejnost jiných k nám samým.⁸⁴

V roce 1998 byl naposledy zvolen prezidentem. V projevu na sklonku roku 1997 kritizoval stav ve společnosti a svým typickým postojem část viny přisoudil i sám sobě. Neopomněl vyzdvihnout důležitost práce pro občanskou společnost: „*Zalívám-li něco těm, kteří dnes odstupují, pak víc než konkrétní prohřešky celkově apatický, ba přímo nepřátelský vztah ke všemu, co by mohlo jen vzdáleně občanskou společnost připomínat či tvořit.*“⁸⁵

Světlým bodem v těžkých dnech vlády byl vstup České republiky do NATO v roce 1999 a později Havlova iniciativa (společně s Eliem Wieselem) konání mezinárodní konference FORUM 2000. Havel zde mohl uplatnit svou životní filosofii. Dvoudenní diskuse o globálních, politických a duchovních otázkách se pořádá dodnes.⁸⁶

Havel ukončil svou prezidentskou éru rokem 2003. Poslední projev byl veden ve smířlivém duchu. Havel se omlouval lidem, které zklamal či jim jinak ublížil a prosil je za odpuštění.⁸⁷

⁷⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 424.

⁷⁹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 437.

⁸⁰ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 446.

⁸¹ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Projev k občanům po inauguraci*, 2. 2. 1993. Praha: Torst, 1999, s. 41.

⁸² Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 452.

⁸³ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 457.

⁸⁴ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Odhalení pomníku T. G. Masaryka*. Praha: Torst, 1999, s. 67-68.

⁸⁵ HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Projev k Senátu a Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky*. Praha: Torst, 1999, s. 752.

⁸⁶ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 507.

⁸⁷ Srov. HAVEL, Václav. *Rozloučení prezidenta Václava Havla s občany* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 2. února 2003. [cit. 15.2.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/All?q=Rozlou%C4%8Den%C3%AD+s+ob%C4%8Dany>

2.8. Po prezidentství

Havel se těšil na klidnější období, kdy bude tvořit a odpočívat, což se ukázalo iluzorním. O jeho stálé chuti do práce svědčí, že měl touhu zastřešit svůj celoživotní odkaz a za tímto účelem založil Knihovnu Václava Havla.⁸⁸ Přál si najít čas na psaní, protože se celý život chtěl vidět a být viděn jako spisovatel. Zkušenosti vysloužilého státníka využil při psaní svého posledního díla *Odcházení*. Hra je protknuta citáty, parafrázemi i narážkami, které často odkazují na samotného Havla a ukazují tragikomičnost mravní kapitulace hrdinů tohoto díla.⁸⁹ Splnil si i filmařskou touhu a hru převedl na plátno jako režisér na jaře roku 2011.⁹⁰ V témže roce se už Václav Havel cítil oslaben. Zemřel 17. prosince roku 2011 ve věku 75 let.⁹¹

Havlova celoživotní snaha o dosažení svobody a žití v demokracii se odrazila v důležitém počínu. V roce 2012 byl Parlamentem České republiky přijat speciální zákon. Výslovně se váže k osobě Václava Havla a zní: „*Václav Havel se zasloužil o svobodu a demokracii.*“⁹²

⁸⁸ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 519.

⁸⁹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 527-528.

⁹⁰ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 531.

⁹¹ Srov. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015, s. 535.

⁹² Srov. HAVEL, Václav. *Václav Havel - prezident* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. 2011. [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/vaclav-havel/prezident>

3. Pravda podle myšlenek Václava Havla

Na základě analýzy textů Václava Havla lze pojetí pravdy seřadit do několika tematicky ucelených oblastí. Havel pracuje s několika dimenzemi vnímání pravdy. Ujasňuje pojmy, které by se mohly lehce s pravým významem slova „pravda“ zaměnit. Přináší tím pohled politický, pragmatický, vědecký i filosofický.

Ve svých dílech, především přednáškách a rozhovorech, nabízí i osobitý transcendentální postoj k pojetí pravdy. Při analýze autorových vyznání k tématu je třeba pečlivé četby a vnímání jednotlivých slov, která do sebe zapadají. Díky této analýze můžeme pozorovat, že každá z níže uvedených kapitol je logickým vyústěním daného pojetí, vzájemně se ovlivňuje, doplňuje a tvoří harmonický celek.

Že Havel pojímá téma „pravda“ na první pohled komplikovaně, ukazuje následující citace. Po hlubším rozboru se ukazuje, že přístupy k hledání a vyjádření pravdy podle Václava Havla jsou konzistentní. Čtenář v nich najde jistou dávku apelu. Vybízí k zamyšlení a přináší svědectví, že žít v pravdě není povrchní, ale naopak niterní příležitostí ke zpytování svědomí každého člověka. Havel v komentáři k dílu *Pokoušení* výstižně pojednává o identifikaci skutečné pravdy a hrozby jejího zneužití:

„Baví mě psát monology, v nichž jsou věrohodně a sugestivně vysloveny samé pravdy a které jsou přitom od začátku do konce prolhané. A ještě víc mne baví psát promluvy, které balancují na ostří nože, divák se identifikuje s pravdami, které jsou v nich vysvětleny, ale zároveň cítí téměř neznatelný přídech lživosti...“

V díle Fouska... říká věci skoro identické s tím, co si já sám myslím a velmi podobnými slovy, zcela už vážně a zcela už za sebe říkám jinde, například ve svých dopisech z vězení. Přesto je v těch Fouskových výkladech cosi lehce falešného... Svě pravdy, k níž se nepochybně zcela poctivě dobral, tedy jen nepatrně zneužije. Je to ale potom ještě pravda? Není právě takové nepatrné zneužití pravdy a jazyka tím pravým začátkem veškeré bídy Foustkovy i veškeré bídy světa, v němž žijeme? “⁹³

Zastavím se u slov „nepatrné zneužití pravdy“. Havel nepřipouští žádné kompromisy, žádné úlitby a polopravdy. Ona nepatrnost v kontextu vnímání pravdy je zásadní. Je třeba se

⁹³ HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990, s. 167-168.

mít na pozoru před překrucováním pravdy mrštným jazykem nebo klamnou maskou. Havel mluví jen o jediné pravdě – celé, bez přetvářky, bez obalu a bez falše.

3.1. Pravda a informace

Havel velmi rád pojednává o pojmu pravdy vedle pojmu informace. Komparace pravdy a informace totiž přináší nejasně stanovenou vratkou linii. Havel vysvětloval, co je pouhý přenos informací a co již nese přesah smyslové zkušenosti. Určitou roli tu hraje i nově nabytá svoboda a svobodné slovo, které se konečně, po pádu režimu, mohlo volně šířit.

Havel zde ukazuje svou vizionářskou stránku, když v době, která ještě nebyla zdaleka přetechnizovaná, klade důraz na vnímání digitálního pokroku. Ten přinesl zrychlený přenos informací v globálním měřítku a Václav Havel toto cítil a měl potřebu na tuto skutečnost apelovat. Výstižné podání, jak chápat pravdu spolu s informací nabízí tři roky po Sametové revoluci:

„Naše země, když se osvobodila od totalitního systému... prožila takový zvláštní šok ze svobody, ze svobody informací... Totiž, že je v moderní době přecejzen jakýsi rozdíl mezi informací a pravdou. Lidé ... se ptají, kde je vlastně pravda, co je vlastně pravda. A já si myslím, že ten rozdíl mezi informací a pravdou tkví v tom, že informace v moderní době ... zaznamenává cosi jako povrch skutečnosti..., lze ji za několik vteřin vidět i na druhém konci zeměkoule... Pravda je naopak... cosi, co souvisí s celou naší bytostí, s celou naší duší. Je to něco, za co osobně ručíme, za čím osobně stojíme ...“⁹⁴

K tématu dodává osobitý doslov:

„...Řekl bych, že pravda je něco, co si osvojujeme celou svou duší a co už není tak snadno přenosné, protože musí být ještě druhá duše, která si to osvojí, která si to pouze nepřečte na displeji.“⁹⁵

⁹⁴ HAVEL, Václav. *Poděkování Václava Havla firmě AG software, Karolinum, Praha* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 17. říjen 1992. [cit. 2.11.2022]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/36030?q=Pod%C4%9Bkov%C3%A1n%C3%AD%20V%C3%A1clava%20Havla%20firm%C4%9B%20AG%20software%20Praha,%20Karolinum%2017.%20%20C5%99%C3%ADjna%201992%20z%C3%A1znam%20mluven%C3%A9ho%20slova>

⁹⁵ HAVEL, Václav. *Poděkování Václava Havla firmě AG software, Karolinum, Praha* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 17. říjen 1992. [cit. 2.11.2022]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/36030?q=Pod%C4%9Bkov%C3%A1n%C3%AD%20V%C3%A1clava%20Havla>

Nebojí se do technického prostředí vkládat protipól neuchopitelná. Odhaluje tak, že technický svět není nutně oddělen od světa transcendentního, a že se koexistence obou světů nijak nevylučuje. Právě naopak. Nabádá, abychom se v životě nespokojili s povrchním přijetí zprávy, ale hledali její správné pochopení a ukotvení ve změti dalších a poctivě hledali původ sdělení.

Václav Havel si v roce 2000 převzal čestný doktorát na Michiganské univerzitě ve Spojených státech. Svou děkovnou řeč osvěžil tezí pravdy v kontextu s pojmem informace a poskytl trochu jiný kontext. Zdůrazňuje, že hledání je velmi vratké:

„Co to ale je pravda? Žijeme ve věku informační revoluce, kdy stovky tisíc, miliony a možná miliardy informací každou vteřinou létají zběsilou rychlostí po celé zeměkouli a vytvářejí na ní jeden souvislý komunikační povlak. To je samozřejmě skvělé a já nemíním proti tomu protestovat. Zdá se mi však - právě vzhledem k tomuto informačnímu světovému převratu - nesmírně důležité pochopit jemný rozdíl mezi informací a pravdou.“⁹⁶

Své vystoupení doplňuje a posunuje doposud řečené. Uvádí, že pravda je také informací. Jedním dechem však dodává důležitou nuanci, která oba pojmy diametrálně odlišuje. Je zde cítit apel na každého z nás, abychom byli obezřetní při zacházení s informací, která může být buď jen pouhým sdělením nebo nosičem pravdy:

„...pravda je podle mne také informací, ale je zároveň i čímsi víc. Je samozřejmě informací, která – tak jako všechny jiné informace – je... zjevně prokázána či potvrzena či ověřena či je prostě přesvědčivá, je ale zároveň informací, za kterou nějaká lidská bytost ručí celou svou existencí, svou pověstí, svou ctí, svým jménem.“⁹⁷

Z výše zmíněného vyplývá, jak důležité je s pravdou zacházet obezřetně. Nejde jen o předání určitého sdělení druhým a tím je postup u konce. S pravdou to není tak snadné.

<http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

⁹⁶ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

⁹⁷ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

Ten, který ji sdělí, si musí být vědom i následků, za které ručí. Je nositelem daného sdělení a s tím se váže jeho odpovědnost.

3.2. Pravda a transcendentno

Václav Havel o pravdě velmi často mluvil z niterné podstaty, což už vyplývá i z předchozích citací, které se k pojmu informace a pravda vázaly. Tato podkapitola volně navazuje a vyzdvihuje čistou transcendentální rovinu, která se k pravdě pojí. Havel mimo jiné využíval proslovy vážící se k Mistru Janu Husovi. Pokud zde mluví o pravdě, spojuje ji s analýzou současného stavu společnosti. Také se zamýšlí nad otázkou, v jakém rozpoložení se pravda v občanské společnosti nachází. Trochu provokativně uvádí, že existují názory, které zpochybňují samotnou existenci pravdy:

„... já mám dojem, že není náhodou, že se tu dnes tolik mluví o pravdě... Aktuální v naší společnosti, ale v celém světě, jest otázka, co to je pravda... Často se říká, že vlastně není pravda, že každý má svou pravdu, každá kultura má svou pravdu, svou vizi světa. ... A mně se zdá, že... že pravda není pouhá informace.“⁹⁸

Zdůrazňuje, že jsme to my, kteří pravdu zpřítomňujeme a opět se dotýká jejího transcendentního rozměru. Z tvrzení vystupuje Havlovo zapálení po odpovědnosti každého z nás, abychom si uvědomili místo nás samých ve světě i v sobě samých.

„Pravda má svou mravní dimenzi... je výraz jakési niterné zkušenosti... Pravda je něco, co nás přesahuje, co není jenom výrazem subjektivní nálady, jakési náhody okamžitého našeho pohledu na svět, ale co je zakotveno v té nejniternější zkušenosti člověka s vesmírem, s bytím, s přírodou, se společností, a především se sebou samým. Je to něco, co nazýváme svědomím, mravním řádem.“⁹⁹

⁹⁸ HAVEL, Václav. *Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla na setkání k 580. výročí upálení Mistra Jana Husa, Husinec* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 6. července 1995. [cit. 22.11.2022]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/All?q=setk%C3%A1n%C3%AD+k+580+v%C3%BDro%C4%8D%C3%AD+up%C3%ADlen%C3%AD+mistra+jana+husa+husinec+6+%C4%8Dervence+1995>

⁹⁹ HAVEL, Václav. *Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla na setkání k 580. výročí upálení Mistra Jana Husa, Husinec* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 6. července 1995. [cit. 22.11.2022]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/All?q=setk%C3%A1n%C3%AD+k+580+v%C3%BDro%C4%8D%C3%AD+up%C3%ADlen%C3%AD+mistra+jana+husa+husinec+6+%C4%8Dervence+1995>

Na konci roku 1999 se vyjadřoval k pravdě na Mezinárodním sympoziu ve Vatikánu. Chronologicky popisuje cestu pravdy. Začíná u nápisu na Týnském chrámu, kde stojí „Pravda Páně vítězí“. To dále připodobňuje k heslu „Pravda vítězí“. Věří, že vyjádření nejhlubších nadějí a zkušeností našich dějin stojí na vlajce prezidenta¹⁰⁰ a dodává, že:

“Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí.”¹⁰¹

Toto, dnes trochu zprofanované heslo, se stalo znamením revoluce v listopadu roku 1989 a ústředním bodem celého Havlova prezidentského období. Havel se ve výčtu „cest pravdy“ zastavil u osoby Mistra Jana Husa a jeho bytostného přimknutí k pravdě, kterou vždy věrně následoval. Havel neopomněl zdůraznit, že:

„Hus kladl důraz na svědomí člověka a především na 'nikoho nedelegovatelné osobní rozhodnutí', které vychází z vlastního přesvědčení. Pravda se stala rozhodující společenskou veličinou. Byla pro něj životním postojem, závazkem a nárokem.”¹⁰²

Konkrétní a jedinečná lidská bytost s vlastní odpovědností se tak stala transcendentně zakotvenou. O takové hodnoty, podle Havla, by se měla opírat celá moderní civilizace.¹⁰³ Pravda je Václavem Havlem díky Janu Husovi povznesena na nejvyšší ctnost

¹⁰⁰ Srov. HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita, Vatikán* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 17. prosince 1999. [cit. 2.1.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1134?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20na%20Mezin%C3%A1rodn%C3%ADm%20sympoziu%20o%20mistru%20Janu%20Husovi%20Pape%C5%B5sk%C3%A1%20Later%C3%A1nsk%C3%A1%20Univerzita,%20Vatik%C3%A1n,%2017.%20prosince%201999>

¹⁰¹ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita, Vatikán* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 17. prosince 1999. [cit. 2.1.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1134?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20na%20Mezin%C3%A1rodn%C3%ADm%20sympoziu%20o%20mistru%20Janu%20Husovi%20Pape%C5%B5sk%C3%A1%20Later%C3%A1nsk%C3%A1%20Univerzita,%20Vatik%C3%A1n,%2017.%20prosince%201999>

¹⁰² HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita, Vatikán* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 17. prosince 1999. [cit. 2.1.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1134?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20na%20Mezin%C3%A1rodn%C3%ADm%20sympoziu%20o%20mistru%20Janu%20Husovi%20Pape%C5%B5sk%C3%A1%20Later%C3%A1nsk%C3%A1%20Univerzita,%20Vatik%C3%A1n,%2017.%20prosince%201999>

¹⁰³ Srov. HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita, Vatikán* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální

společnosti. Pravda je vyjádřením svobodného rozhodnutí, které doprovází pevné svědomí a neměnné životní stanovisko. Nejenže člověk má na pravdu nárok, ale zároveň ho zavazuje, jak s ní naloží, jak ji použije a obhájí. Uhájí nejen před společností, ale i sám před sebou. V roce 2000 se vyjadřuje k transcendentnímu pojetí života znovu. Vyslovuje myšlenku, že pokud má být pravda úplná, musí její součástí být i láska:

„Bez lásky, jak mnohokrát [Masaryk]¹⁰⁴ zdůraznil, není pravdy. Pravda mu prostě nebyla ničím méně a ničím víc než způsobem vlastního bytí.“¹⁰⁵

Pravda a láska, tyto morální hodnoty, mají své biblické konotace a poukazují zároveň v duchu Masarykovy filosofie českých dějin i k husitským myšlenkám. Po letech komunistického bezčasu, kdy tyto hodnoty byly jemně řečeno upozaďovány, je oprášíl Václav Havel.

3.3. Pravda z politického hlediska

Ač by se mohlo zdát, že politický pohled Václava Havla na pojetí pravdy bude diametrálně odlišný než v předchozích okruzích, není tomu tak. Na akademické půdě Univerzity Karlovy se vyjadřoval k česko-německému soužití. Chtěl věřit, že pokud společnost bude sdílet základní civilizační hodnoty, na nichž stojí Evropa a mezi které pravda bezesporu patří, nalezne v sobě dost odvahy čelit těm, kteří tyto hodnoty nesdílí.¹⁰⁶

„Věřím v sílu pravdy a dobré vůle jako hlavních zdrojů našeho vzájemného porozumění.“¹⁰⁷

archiv. 17. prosince 1999. [cit. 2.1.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1134?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20na%20Mezin%C3%A1rodn%C3%ADn%20sympoziu%20o%20mistru%20Janu%20Husovi%20Pape%C5%B5sk%C3%A1%20Later%C3%A1nsk%C3%A1%20Univerzita,%20Vatik%C3%A1n,%2017.%20prosince%201999>

¹⁰⁴ Pozn. Tereza Vaňková

¹⁰⁵ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla ke 150. výročí narození T. G. Masaryka, Hodonín* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 6. března 2000. [cit. 2.1.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1140?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20ke%20150.%20v%C3%BDro%C4%8D%C3%ADn%20narozen%C3%ADT.%20G.%20Masaryka%20Hodon%C3%ADn%206.%20b%C5%99ezna%202000>

¹⁰⁶ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*. Praha: Torst, 1999, s. 374.

¹⁰⁷ HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*. Praha: Torst, 1999, s. 374.

I v době komunistického režimu se Havel vyznával mladým křesťanům, kteří se ho ptali, zda Havlovy duchovní základy vycházející ze šedesátých (ovlivněných nejen rokem 1968) a sedmdesátých let (kdy zakládal Chartu 77) dostaly změn či nikoliv. V roce 1985 na to odpovídá, že kupodivu své názory za celou dobu víceméně nezměnil. Odpovídal též, co je pro něj politika v elementárním pojetí. Nastínil, že v totalitním režimu je politika spíš než oblast lidské činnosti oblastí střetu totalitní moci a života, který se odehrává a zasahuje do všech sfér života.¹⁰⁸ K obnovení původního smyslu politiky říká:

„Politika by měla opět vzniknout jako realita, jako konkrétní oblast lidské činnosti, jako určitá veřejně kontrolovaná profese... Jak ji obnovit? Myslím, že prvním krokem k její obnově je začít říkat pravdu, artikulovat nahlas své názory, ať se vládě líbí, nebo ne... Čelit prostě zlu, kterým je oficiální lež. Co je špatné a co nechceme, víme vždycky dřív a lépe, než co je dobré a co chceme.“¹⁰⁹

Ještě před pádem komunismu se vyjadřoval k současné moci. Psal, že režim musí přistupovat k určitým kompromisům, jelikož začíná být v tenzi z mnoha stran, které na něj „vyvíjí život i svět.“ Vstupovat do politického světa lze za cenu vlastních ústupků. Jejich míru nelze určit, je aspektem citu:¹¹⁰

„Hlavním kompasem při našem rozhodování zůstávalo to, oč nám vlastně vždycky šlo, totiž pravda. To znamená pravda vskutku svobodně nazřená. Tedy na ničem dalším nezávislá. Tedy nezávislá i na tom, zda je či není odměňována úderem pendreku.“¹¹¹

Na začátku prezidentského období v roce 1991 Havel často mluví otevřeně o jeho postavení ve světě politiky. Jeho semknutí morálky s politikou mu mnozí vyčítali (např. Václav Klaus nebo členové Republikánské strany Československa). Ale Havlovo

¹⁰⁸ HAVEL, Václav. *Odpověď mladým křesťanům*. [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 12. listopadu 1985. [cit. 2.2.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/832?q=odpov%C4%9B%C4%8F%20mlad%C3%BDm%20k%C5%99es%C5%A5an%C5%AFm>

¹⁰⁹ Srov. HAVEL, Václav. *Odpověď mladým křesťanům*. [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 12. listopadu 1985. [cit. 2.2.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/832?q=odpov%C4%9B%C4%8F%20mlad%C3%BDm%20k%C5%99es%C5%A5an%C5%AFm>

¹¹⁰ Srov. HAVEL, Václav. *Do různých stran*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 221-222.

¹¹¹ HAVEL, Václav. *Do různých stran*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 221-222.

fundamentální dotýkání politické a zároveň občanské etiky dělá Havlovo smýšlení výjimečné.¹¹²

„Prý jsem naivní snilek, který by pořád chtěl slučovat neslučitelné, totiž politiku s morálkou. Tu písničku znám dobře, slyším ji zpívat celý život... Myšlenka, že by síla pravdy, síla pravdivého slova, síla svobodného ducha, svědomí a odpovědnosti, nevybavena kulometry, touhou po moci a politickým čachrářstvím, mohla něco změnit, byla zcela za obzorem ... chápání. Samozřejmě: chápe-li někdo slušnost jen jako 'nadstavbu' výrobních dějů, pak nemůže nikdy chápat ani politickou moc slušnosti... Ukázalo se, že to jde. Ukázalo se, že jedině takto to má smysl: násilí, jak známo, plodí zase jen násilí.“¹¹³

Ani v novém tisíciletí Havel neuhýbal ze svého pojetí pravdy. Nepřicházel s novými tezemi, ale vyjádření doplňoval a uhlazoval. V projevu v Hodoníně, kdy vyzdvihoval osobu Tomáše Garrigue Masaryka a přibližoval pojetí pravdy sobě vlastní. Havel mluvil o hodnotách, které stojí na zárukách pravdy a nejsou jen slovem v záplavě vět. Jde o odpovědnost každého člověka nad vyřčeným a prožívaným.¹¹⁴ Své vystoupení provázal již výše uváděnou komparací s informací, ale nyní v politicko-občanském podání:

„Masaryk svými skutky, svým životem a celou svou osobností ručil za svou pravdu, která mu nikdy nebyla jen tvrzením mezi tvrzeními, informací mezi informacemi, něčím, co jen tak volně poletuje v éteru, aniž za to někdo odpovídá. Nemůže být, myslím, sporu o tom, že v době, která sebe samu nazývá dobou informační revoluce, nabývá toto Masarykovo pojetí pravdy nového významu.“¹¹⁵

O Masarykovi se zmínil také v roce 2000 v USA. Přijel tam převzít čestný doktorát na Michiganskou univerzitu a svou řeč osvěžil tezí pravdy. Uváděl ji na osobnosti Masaryka, jehož:

¹¹² Srov. HAVEL, Václav. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991, s. 97.

¹¹³ HAVEL, Václav. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991, s. 97.

¹¹⁴ Srov. HAVEL, Václav. *Spisy/8: Projevy a jiné texty z let 1999 – 2006, Projev prezidenta republiky Václava Havla ke 150. výročí narození T. G. Masaryka*. Praha: Torst, 2006, s. 63.

¹¹⁵ HAVEL, Václav. *Spisy/8: Projevy a jiné texty z let 1999 – 2006, Projev prezidenta republiky Václava Havla ke 150. výročí narození T. G. Masaryka*. Praha: Torst, 2006, s. 65.

„...lpění na pravdě bez ohledu na to, co to stojí, se historicky zhodnotilo.“¹¹⁶

Havel dále podotknul, že Masaryk neváhal ztratit prestiž, nepodlehnutí líbit se široké veřejnosti, ale dokázal setrvat se svými idejemi. Prosazoval, že vědomí národní svébytnosti a boj za příslušná národní práva (nejprve v rámci rakouskouherského soustátí a později za znovuoobnovení české státnosti) nemohou být opřeny o lež a podvod, ale že jediným perspektivním řešením nové národní pospolitosti musí být pravda.¹¹⁷

„Masaryk se stal obecně uznávaným osvoboditelem našeho národa, jeho důraz na pravdu se proměnil v jedno z ideových východisek našeho novodobého státu.“¹¹⁸

Havel projev uzavřel apelem, abychom nejednali prospěchářsky a vypočítavě, ale šli čistě po smyslu pravdy, kterému každý za sebe věří. Jeho slova opět vedla k důležitému životnímu postoji, k němuž se hlásil a nabídl ho také každému z nás:

„...stát za pravdou znamená neohlížet se na to, zda se to člověku vyplatí nebo nevyplatí, zda bude veřejností uznán či zatracen, zda jeho boj povede k úspěchu nebo k posměchu a nakonec k zapomnění.“¹¹⁹

3.4. Pravdu žít beze strachu

Havel často vedl své vnitřní boje se svědomím. Projektovat si život v pravdě do svých myšlenek i psaných slov. V nejtěžších chvílích se mu opětovně potvrdila teze, že obava a nedůvěra ve vyslovování pravdy je slepou uličkou pro člověka a přeneseně i pro celou společnost.

¹¹⁶ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

¹¹⁷ Srov. HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

¹¹⁸ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

¹¹⁹ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

„Jedinou cestu vidím v onom starém a dobře známém příkazu 'žít v pravdě'. Jak se to ale prakticky dělá? ... Znovu a znovu některé věci nahlas říkat... zdírazňovat mravní dimenzi všeho společenského života.“¹²⁰

Niterná pravda se ukáže tehdy, pokud je vždy platná. Nejde o nahodilé polopravdy či mlžení o pravdě. Pokud člověk skutečně říká své myšlenky ze sebe, pak je mu nejvíc uvěřitelná a je chápána jako opravdová.

„Zjistil jsem, že relativně nejlíp se člověku žije, když se snaží, pokud možno všude říkat totéž a pokud možno to, co si opravdu myslí.“¹²¹

Takto se snažil vyburcovat společnost z letargie v roce 1972. Havel v této době žil ze zahraničních honorářů a nemusel být závislý na domácích příjmech. Po pár letech se mu však tato „svoboda“ zajedla. Byl sice mimo zájem Veřejné bezpečnosti, ale také mimo veřejné dění. Takový život pro Havla nebyl dlouhodobě udržitelný a potřeboval se znovu angažovat a být slyšen.¹²²

„Nenávidět neumím a jsem tomu rád. Když pro nic jiného, tak už proto, že nenávist kalí zrak a znemožňuje hledat pravdu.“¹²³

Pokud existuje upřímnost hledání pravdy, je třeba nejen otevřít oči dokořán, ale také vyčistit svou mysl od negativních vjemů a vyjít se srdcem na dlani. Jeho citát je silným odkazem i proto, že byl vyřčen v roce 1983 po jeho víc jak čtyřletém pobytu ve vězení.

O tři roky později svou ideu doplňuje o pojmy „svoboda“ a „být slyšet“. Oslovuje tím lidi z široké občanské společnosti, aby se nebáli říkat to, co si myslí také nahlas. Aby se svými svobodomyšlnými myšlenkami neseseděli doma, ale s odvahou je vyslovovali i mezi lidmi. Tak je teprve zpřítomní a mohou něco změnit.

„I ta nejtvrdší pravda, je-li vyslovena nahlas a veřejně a přede všemi, stává se najednou čímsi osvobodivým.“¹²⁴

¹²⁰ HAVEL, Václav. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991, s. 100.

¹²¹ KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991, s. 30.

¹²² Srov. KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991, s. 31.

¹²³ KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991, s. 66.

¹²⁴ HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990, s. 174.

Tímto jednáním je možné dojít k projektování pravdivých myšlenek, aniž by to vedlo k obavám. Pokud pravda není zakalena negací, zlobou, nenávistí, egoismem či agresí, je možná být vyřčena se svobodným duchem.

„Mám mnoho důvodů k tvrzení, že pravda člověka zbavuje strachu.“¹²⁵

3.5. Pravda a občanská společnost

Václav Havel celý život zdůrazňoval důležitost občanské společnosti. Toto soužití si uvědomoval už od svého dětství a mládí. V životopisné části této práce jsou uvedeny klíčové osoby a osobnosti, které ho ovlivnily a nasměřovaly pro budoucí život. Díky jejich vlivu se Havel nikdy nedíval jen na sebe nebo jen na svou rodinu, ale naopak život chápal jako celostní zapojení do veřejného dění a převzetí části zodpovědnosti na sebe sama.

Václav Havel pojem „občanská společnost“ definuje (na rozdíl od pojmu „pravda“). Představil ji jako společnost, která je součástí veřejného života. Spravuje veřejné statky do takové míry, podoby a způsobu, který záleží na nich samotných. Otevírá velkou míru individuální i skupinové kreativity a fantazii, která je uplatňována v daném zákonném rámci.

Občanskou společnost rozdělil do třech pilířů. Spolkového života, decentralizace státu a delegování výkonu některých státních funkcí na další subjekty. Sdružování ve spolkovém životě je dle Havla autentickou sebekonstrucí společnosti a nejde zde o podnikatelské záměry, které by stály za jejím vznikem. Stát by měl sdružování podporovat a zvýhodňovat, protože neslouží jen těm, kdo se jich účastní, ale přináší obecný prospěch. Decentralizace státu spočívá v možnosti volby zástupců nejen do centrálních zastupitelských sborů, ale i do sborů obcí a regionů. Tyto nižší orgány mají mít významné pravomoci a hospodařit s vlastními prostředky. Díky tomu vznikají obecně prospěšné služby typu sociální péče, péče o vzdělání či péče o životní prostředí. Protože, jak se Havel domníval, stát není ani dobrým lékařem či učitelem, měl by delegovat některé úkony charitativním a neziskovým organizacím.¹²⁶

¹²⁵ KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991, s. 128.

¹²⁶ Srov. HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008, s. 234-235.

Havel si přál, aby si lidé uvědomili, co s příchodem demokracie a svobody po roce 1989 nadešlo. Občané už neměli spoléhat na stát či svého prezidenta. Občanská společnost s sebou nese zodpovědnost každého občana za své jednání, morální přesvědčení nespoléhat na druhé a zaujmout aktivní přístup k životu. Tisícový dav občanů vyzýval v jednom z mnoha proslovů takto:¹²⁷

„Na svých cestách se setkávám s tisíci lidmi, kteří mi říkají: pane Havel, spoléháme na Vás. Já bych to rád otočil a řekl: Já spoléhám na vás!“¹²⁸

Občanská společnost je tedy takovou komunitou, kde jsou lidé aktivní, berou na sebe zodpovědnost, zajímají se o svět okolo sebe a není jim jedno, kde žijí a vzájemně se respektují. Mají povědomí o tom, že nestačí jít jednou za čas k volbám, protože zkušenost varuje, že se stát může přeorientovat více na sebe, než aby tu byl pro občany. Je třeba se o svět kolem sebe stále zajímat a pravdivě interpretovat. Občanskou společnost je nutné budovat kontinuálně. Nelze říci, že teď je občanská společnost dokonalá či plně utvořená.

O celoživotním směřování a postoji k tématu občanské společnosti přispívá i citace již z roku 1968. Zde se Havel vyjadřoval v euforické, až zidealizované atmosféře po vpádu okupačních vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

„Byl to jediný týden snad od roku 1938, kdy byl národ opravdu jednotný, kdy byli všichni stateční, kdy se mluvila úplná pravda, kdy byli lidi k sobě ohromně slušní, kdy se přirozenými vůdci stávali ti nejchytřejší, kdy existovala skutečná demokracie, zmizely všechny sociální přehradby a já nevím co všechno ještě... Jakási hodinka pravdy.“¹²⁹

Jak je z výše uvedeného textu zřejmé, veřejný život bez žití v pravdě si Václav Havel neuměl představit nebo o něm nechtěl jinak uvažovat. Z jeho slov jasně vyvstává potřeba spojovat občanskou společnost a pravdu jako dvě spojené nádoby jednotného společenství. Diametrálně odlišné mentální nastavení je cítit ze slov z temných sedmdesátých let. I tohle je Václav Havel – nejen apelující a burcující, ale i pln obav. Ne však bez naděje.

¹²⁷ Srov. HAVEL, Václav. *Každý může změnit svět, díl 6: Občan (1989–2011)* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, YouTube. 2018. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/elearning/cs/kurzy/9>

¹²⁸ HAVEL, Václav. *Každý může změnit svět, díl 6: Občan (1989–2011)* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, YouTube. 2018. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/elearning/cs/kurzy/9>

¹²⁹ KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991, s. 22.

„V každém národě žijí paralelně nejrozmanitější předpoklady: měli jsme, máme a budeme mít hrdiny, ... udavače a zrádce. Jsme schopni rozvinout svou tvořivost ... duchovně a mravně se vzepnout k nečekaným činům, bojovat za svou pravdu a obětovat se pro druhé, ale právě tak jsem schopni propadnout totální lhostejnosti ... a vzájemně si podrážet nohy.“¹³⁰

V osmdesátých letech posílá dopis do Paříže na Mezinárodní dny svobody a lidských práv, kam dostal pozvání, ale nemohl se zúčastnit. Popisoval, že je hlídán Veřejnou bezpečností, která monitoruje každý jeho pobyt a zaznamenává, s kým se schází. Podotkl, že to není on, komu se děje nějaké velké příkoří, že ve světě jsou mnohem horší situace porušování lidských práv. Nicméně uvažoval nad důvodem svého nepřetržitého dohledu a vysvětlil, že samo pokoušení svobodně se chovat, používat vlastní rozum a říkat své názory veřejně je pro režim ohrožující (přestože jedinec nemá sám o sobě žádnou moc). Svou úvahu dovršil apelem k celé občanské společnosti:

„Podle mého mínění není jiné cesty než začít u sebe sama. Vnitřní svoboda, nezávislost rozumu a otevřenost nejhlubším hlasům vlastního svědomí jsou tím jediným, čím může každý z nás přispět k tomu, aby byl svět lepší.“¹³¹

V eseji *O smyslu Charty 77* z roku 1986 Havel také vysvětloval, že v občanské společnosti každý člověk i občanská instituce má dbát o dobro celku. Zamýšlel se nad možností svobody žít v totalitním režimu. Havel zastával názor, že člověk není oprávněn zužovat si hranice své zodpovědnosti svévolně a oddělovat své chování na příjemné, kde si užívám a neřeším obecné blaho, a na nepohodlné, které člověka nutí přemýšlet o smyslu konaného. Objasňoval, že říkat nahlas pravdu není důležité z důvodu lepšího, ctnostnějšího pocitu sebe sama, ale proto, aby si byl každý této skutečnosti vědom.

Havlovým celoživotním krédem bylo rozhořet ve společnosti zájem o otázky porušování lidských práv ve světě (což je hlavním smyslem Charty 77, jak bylo již uvedeno výše). Věřil, že včasné odhalení bezpráví může zabránit většímu zlu. Byl přesvědčen o nedělitelnosti světa a člověka a jeho odpovědnosti:

¹³⁰ HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy, Nakladatelství Alexandra Tomského, 1990, s. 48-49.

¹³¹ HAVEL, Václav. *Do různých stran*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 101.

„Občan má přijímat spoluodpovědnost za osud celku a v jejím duchu si počínat: znovu a znovu, bez ohledu na momentální protivenství (i když způsobem přiměřeným povaze doby), říkat nahlas pravdu, seznamovat s ní ostatní i moc.“¹³²

V mezinárodním sympoziu o Janu Husovi přibližoval důležitost svědomí jako základního hodnotového prvku, který je implementovaný v demokracii, lidských právech a také občanské společnosti:

„Hus jako málokterý myslitel před ním klade důraz na svědomí člověka. Nejen poslušnost k autoritě a instituci, ale zároveň a především na nikoho nedelegovatelné osobní rozhodnutí, vycházející z vlastního přesvědčení - to je Husovo novum. Předjímá tím ... hodnoty, které jsou uloženy v základech dnešního ideálu lidských práv, demokracie a občanské společnosti.“¹³³

Další významný projev na téma občanské společnosti byl pronesen ve Spojených státech amerických v roce 1999, a to při příležitosti sympozia Myšlenek Václava Havla a konceptu občanské společnosti. Možná zde Havel trochu překvapivě podotknul, že totalitní režim mohl částečně koexistovat se soukromým vlastnictvím a občas dokonce i se soukromým podnikáním, ale zásadně se nemohl vyskytovat společně s občanskou společností. Havel zdůvodnil proč je tomu tak:

„Občanská společnost je velmi složitě strukturovaný a zároveň velmi křehoučký, ba občas až trochu tajemný organismus, který vznikl přirozeným vývojem po dlouhá desetiletí, ne-li staletí, a který je výrazem určitých trvale se vyvíjejících stavů ducha a mravů, určitého stupně společenského poznání a sebepoznání, určitého typu občanského vědomí a sebevědomí... proto ji nelze obnovit shora, nějakým zákonem či rozhodnutím politického centra.“¹³⁴

¹³² KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991, s. 86.

¹³³ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita, Vatikán* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. 17. prosince 1999. [cit. 2.1.2023]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1134?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20na%20Mezin%C3%A1rodn%C3%ADm%20sympoziu%20o%20mistru%20Janu%20Husovi%20Pape%C5%B5sk%C3%A1%20Later%C3%A1nsk%C3%A1%20Univerzita,%20Vatik%C3%A1n,%2017.%20prosince%201999>

¹³⁴ HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008, s. 232.

V následující citaci, která byla vyřčena na půdě Michigenské univerzity, se spojuje pojetí pravdy v konfrontaci s informací i apelu směrem k občanské společnosti. Srovnání mířil nejen k české občanské společnosti, ale i k té americké. Je dobré si uvědomit, že Havlovy názory nebyly mířeny jen na totalitní Československo nebo postkomunistickou českou veřejnost. Jeho ideje nemají hranice a jsou cíleny celosvětově.

„ ...absolventi Vaší univerzity se stanou brzy vůdčími osobnostmi různých sfér amerického veřejného života. Přál bych jim, jakož i sobě samému, aby dokázali ve věku informací stát za pravdou a aby v tomto duchu působili - v naději, možná bláhové, želepší svět.“¹³⁵

Havel se vyznával vůči společnosti záplavou apelů, mravních rad a činů. Myšlenky šířil v různých rolích – disidentských, spisovatelských i prezidentských. Z každého jeho prohlášení, třeba právě toho následujícího, nejvíce vystupuje pocit „obyčejného“ občana.

„Jako by člověk byl náhle blokován svým společenským posláním, jako by se mu v úctě před rolí, která mu byla přisouzena, trochu zadržával hlas samou nejistotou, jestli jí bude práv; jako by prostě už nebyl tak svobodný, jak by měl být. Přiznám se, že občas mám dokonce chuť zvolat: já nechci hrát buditelskou roli, chci dělat jen to, co má dělat každý spisovatel, totiž říkat pravdu!“¹³⁶

¹³⁵ HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. 5. září 2000. [cit. 19.2.2023]. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm>

¹³⁶ HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990, s. 66.

4. Transkulturní přesah

Vzhledem k tomu, že je tato práce psaná v rámci studia oboru transkulturní komunikace, je nutné posoudit zvolené téma také z hlediska transkulturality. Podle jakých kritérií transkulturní přesah vlastně nahlížet?

František Burda poukazuje na určitá úskalí správného používání pojmu transkulturality z důvodu snadné záměny s jinými pojmy. Interpretuje ji v pojetí Gabriela Marcela slovy „*existenciální pohyb přibližování se ontologickému tajemství*.“¹³⁷ Dále uvádí, že hledání definice nelze prvoplánově zúžit na pojem „komunikace.“ Varuje před imanentně chápaným výkladem. Pro efektivní modus hledání celistvého pochopení transkulturní komunikace tvrdí, že je pojem třeba nahlédnout transcendentně.¹³⁸ Transkulturalitu by dle Burdy bylo nejlépe chápat jako „*dimenzi uvnitř skutečnosti kultury*“, nikoli jako věc. Je totiž jak součástí kultury, tak ji současně přesahuje ze svého jádra.¹³⁹

Zdenka Sokolíčková vysvětluje, že se v oboru transkulturní komunikace nemůže ignorovat její filosofická a etická dimenze. Při terminologickém rozkrytí jde o přiblížení k podstatné antropologické otázce. Jde o tázání po povaze člověka a světa, ve kterém žije, tedy po „světě kultury.“¹⁴⁰ Sokolíčková odmítá reduktivní přístup k pojmu kultura jako něco evidentního. Apeluje na odmítnutí kulturalismu (zdůrazňování kulturního faktoru na úkor jiných) a morálního relativismu (který rezignuje na morálně platné standardy) a přináší východisko pro transkulturní společnost, která „*uznává relativismus kulturní, ale nevzdává se snahy přibližovat se pravdě o tom, co je pro člověka správné a co není, bez ohledu na jeho kulturní příslušnost*.“¹⁴¹

Pojem „transkulturní“ není ve všeobecném povědomí tolik znám. Jeho pojmenování je u Burdy i u Sokolíčkové obtížné. Často dochází k chybnému použití či záměně slov multikulturní, interkulturní a cross-cultural. Studium transkulturní komunikace vysvětluje transkulturní dialog jako otevřený a poučený o kulturní jinakosti, který ho dokáže reflektovat. Zároveň neodmítá kulturně nesourodé postoje a ideje. Sokolíčková dále osvětluje, že slovo „*transkulturní*“ není „*všem kulturám společný*“, ale přestože jde o

¹³⁷ Srov. BURDA, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 45.

¹³⁸ Srov. BURDA, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 31.

¹³⁹ Srov. BURDA, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 43.

¹⁴⁰ Srov. SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka. *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014, s. 62.

¹⁴¹ SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka. *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014, s. 63.

kulturní odlišnost, komunikace možná je. Transkulturní komunikaci lze tedy vnímat jako dialog navzdory odlišnostem.¹⁴²

Václav Havel uskutečňoval aspekty transkulturní komunikace plně a zahrnoval obě pojetí - Sokolíčkové i Burdy. Transkulturně-komunikační praxe je velmi mladý, živý a současný fenomén. Pokud je podle Sokolíčkové transkulturní komunikace dialog s hovořícím majícím odlišný pohled na svět, kulturu či hodnotové aspekty, pak Havel z tohoto východiska vycházel. V jeho podání šlo spíše o dialogy s kulturně – společenskými rozdíly, často doprovázené jinými politickými názory. V těchto konfrontacích bylo třeba užít (a Havel to dokázal) empatie, naslouchání druhému a kulturně relativistickou reakci.

Kromě umění dialogu navzdory odlišnému vnímání světa Havel vyznával jednu pravdu, která přesahuje všechny kultury a není tudíž kulturně determinovaná.¹⁴³ Také se zabýval globálními problémy, které s transkulturními prvky velmi souvisí. V jednom videohovorů si kladl otázky: „*Jak lidstvo může smysluplně soužit při globálních hrozbách a jaká je naše budoucnost? Na čem ji stavět a co zdůrazňovat, co se pokoušet omezovat?*“¹⁴⁴ Havel se domníval, že nejdůležitější je zbavit se pýchy neboli pyšného vztahu člověka k samotnému ontologickému bytí, k přírodě i naší Zemi. Pýcha totiž vede k touze po moci. Havel přišel i s možnými východisky, které tkví v kladení si otázek po odpovědnosti a respektu k cizím kulturám. Cílem by měl být konkrétní pocit odpovědnosti každého člověka k vzájemnému respektu kultur různých civilizačních skupin. Byl přesvědčen o základním mravním minimu, kterým je společný rys úcty k lidské důstojnosti, respektu k lidským svobodám a právům. Pro Havla bylo důležité společné minimum hledat a od něj odvozovat světový pořádek, vztahy mezi státy či kulturami. Podstatnou součástí Havlova hledání odpovědnosti byla úcta k druhému. Mělo jít o takovou úctu, která respektuje jinakost druhých lidí, úctu k Zemi, kterou obývají. V neposlední řadě vyslovoval potřebu hledání úcty k vlastní historii a kulturním tradicím,¹⁴⁵ protože, jak se domníval, bez toho nelze dojít vlastního plného poznání.

Poznání sebe sama je cestou hledání ontologické podstaty. Nestačí se jen ptát po odpovědnosti, když člověk nerozumí vlastní identitě. Havel byl přesvědčen, že naši identitu

¹⁴² Srov. SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka. *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014, s. 64.

¹⁴³ Srov. HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008, s. 193.

¹⁴⁴ HAVEL, Václav. *Václav Havel o odpovědnosti, pýše moci a úctě k druhým: Videopozdrav z Tallberg Forum, Švédsko* [online]. 1. července 2006. [cit. 8.3.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/video/1301/vaclav-havel-o-odpovednosti-pyse-moci-a-ucte-k-druhym>

¹⁴⁵ Srov. HAVEL, Václav. *Václav Havel o odpovědnosti, pýše moci a úctě k druhým: Videopozdrav z Tallberg Forum, Švédsko* [online]. 1. července 2006. [cit. 8.3.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/video/1301/vaclav-havel-o-odpovednosti-pyse-moci-a-ucte-k-druhym>

si ohrožujeme výhradně sami.¹⁴⁶ O rizicích mluvil velmi konkrétně. Ohrožení přichází se ztrátou ukotvenosti člověka v přírodě a místu, ke kterému patří, tím, že mluvíme stále horším mateřským jazykem a i tím, jaké nevkusné domy stavíme, jak zacházíme s tradičním osídlením a jak málo podporujeme kulturu v naší zemi, kterou nazval „*hlavním zrcadlem naší identity*.“¹⁴⁷

Havel také hovořil o lidské identitě, kterou si v druhém člověku zpřítomňujeme v podobě „*vědomí světa*“ a „*vědomí sebe*.“¹⁴⁸ Tuto identitu nezobrazujeme v podobě rozličných názorů, které člověka redukuje na cosi určitého. Havel mluvil o záhadnějším a podstatnějším vnímání lidské identity. Člověk může měnit své názory, a přesto si identitu zachovat tím, že je jeho myšlení konzistentní v rámci nejhlubší identity. V opačném případě měnící se ideje prozrazují názorovou diskontinuitu a rozpad osobnosti.¹⁴⁹

Havel šel ve svých transcendentních myšlenkách ještě niterněji a zabýval se způsobem naší „*nesmrtelnosti v paměti bytí – v absolutním horizontu*.“¹⁵⁰ Na jakých skutečnostech Havel tuto existenci vysvětloval? Východiskem mu bylo poznání, že v každém člověku je vědomí morálních hodnot a pravidel. Domníval se, že lidské bytosti mají vědomí jakéhosi „*pozorovatele*“, vědomí „*paměti bytí*.“¹⁵¹ V tomto „*absolutním horizontu*“¹⁵² jsme obsaženi totálně a komplexně, se vším, co k nám patří a jak se sami zakoušíme. Absolutní horizont je „*metazkušeností*“, která je zdrojem naděje a odůvodněním osobní víry. Člověku dává odvahu žít a pomáhá mu čelit pocitu marnosti a zbytečnosti.¹⁵³

Havlovým dalším zájmem, který s jeho transkulturním rozhledem souvisí, bylo téma globální spoluzodpovědnosti.¹⁵⁴ Jako prezident inicioval setkání nevládních organizací, zástupců bank, myslitelů, politiků a novinářů pod názvem „*Praha – místo dialogu*“ na téma problematiky globalizace a rozvoje nejchudších oblastí světa. Další inspirativní diskuse v duchu transkulturality probíhala a stále probíhá na pravidelných konferencích „*Forum*

¹⁴⁶ Srov. HAVEL, Václav. *Václav Havel 1. května 2004, Projev ke vstupu České republiky do Evropské unie, Senát, Valdštejnská zahrada, Praha* [online]. 30. dubna 2004. [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/novinky/705/vaclav-havel-1-kvetna-2004>

¹⁴⁷ HAVEL, Václav. *Václav Havel 1. května 2004, Projev ke vstupu České republiky do Evropské unie, Senát, Valdštejnská zahrada, Praha* [online]. 30. dubna 2004. [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/novinky/705/vaclav-havel-1-kvetna-2004>

¹⁴⁸ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 144.

¹⁴⁹ Srov. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 145.

¹⁵⁰ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 145.

¹⁵¹ Srov. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 141.

¹⁵² Srov. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 145.

¹⁵³ Srov. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990, s. 219.

¹⁵⁴ HAVEL, Václav. *Čestný doktorát Harvardské univerzity Cambridge, Massachusetts, USA* [online]. 8. června 1995. [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://old.vaclavhavel.cz/index.php?sec=7&id=10>

2000“. Setkávají se zde čelní představitelé světových náboženství, politici, vědci, spisovatelé a další. Reflektují stav současného světa a zamýšlejí se nad soužitím všech civilizačních okruhů, jejich tradic a náboženství v globalizujícím se světě.¹⁵⁵

O tom, jak byl Havel vnímán z pohledu druhých, svědčí následující vyjádření. Je zde charakterizován slovy, které splňují atributy transkulturního přesahu: „*má nadhled,*“ „*umí vést dialog a naslouchat,*“ „*jde po smyslu.*“ Bývalý slovenský politik Gábor Zászlós o Havlovi řekl: „*Tím, že je schopný pozorovat sebe sama 'zvenčí' a ani v nejvyšší státnické funkci se nebrat smrtelně vážně, si vytvořil přirozenou auru pro dialog s nejrůznějšími partnery. Je to výjimečná schopnost.*“¹⁵⁶ Politik a spisovatel Petr Pithart vzpomínal: „*Ona potřeba jít jen za tím, co má smysl, byla Václavova potřeba základní.*“¹⁵⁷ Bývalý disident Stanislav Devátý zavzpomínal na Havla při desátém výročí jeho úmrtí: „*Václav Havel byl zvláštní člověk v tom, že hodně poslouchal a vždycky z těch diskuzí vytáhl to podstatné.*“¹⁵⁸ Devátý tuto myšlenku uvedl s tím, že by Havel protestoval nad „*zbožšťováním*“ své osoby a vynášením jeho myšlenek na piedestal. Současně ale dodal, že společnost potřebuje mít určitou autoritu a lepší osobnost v dané době neviděl.¹⁵⁹

Reflexi Havlových děl nelze činit ploše, laxe, bez reflexe. Havel v člověku startuje myšlenkové pochody, které vedou filozofickými, občanskými i ontologickými cestami. Havel nepodává informace jako holé věty, ale za jejich pozadím je možné najít hlubší smysl, kořen problému či otázky, které se ptají po smyslu. Je filosofem – praktikem, který hledá příčiny, upozorňuje na možné následky a snaží se poskytnout východisko. Dotýká se otázek o povaze bytí, spoluodpovědnosti člověka k sobě samému a k celé společnosti. Zamýšlí se nad problematikou globalizace a změn přírodního prostředí. Snaží se o život v pravdě, slušnosti a úcty k druhým. Díky tomu může být zdrojem pro studium transkulturní komunikace.

¹⁵⁵ HAVEL, Václav. *Václav Havel '97*. Praha: Paseka. 1998, s. 56-58.

¹⁵⁶ H¹⁵⁶ HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008, s. 332.

¹⁵⁷ PITHART, Petr. *Václav Havel si svým životem zasloužil krásnou smrt. V politice ukázal jasnozřivost nezkaženou sentimenty* [online]. DENÍK N. 18. prosince 2022. [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://denikn.cz/1031988/vaclav-havel-je-tu-stale-s-nami/?ref=mwat>

¹⁵⁸ BUMBA, Jan. *Vize Václava Havla o slušnosti a životu v pravdě se ve společnosti probouzí, věří disident Devátý* [online]. ČESKÝ ROZHLAS. 17. prosince 2021. [cit. 8.3.2023]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/vize-vaclava-havla-o-slusnosti-a-zivotu-v-pravde-se-ve-spolecnosti-probouzi-veri-8642769>

¹⁵⁹ Srov. BUMBA, Jan. *Vize Václava Havla o slušnosti a životu v pravdě se ve společnosti probouzí, věří disident Devátý* [online]. ČESKÝ ROZHLAS. 17. prosince 2021. [cit. 8.3.2023]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/vize-vaclava-havla-o-slusnosti-a-zivotu-v-pravde-se-ve-spolecnosti-probouzi-veri-8642769>

5. Závěr

Václav Havel byl mužem s širokým portfoliem stimulů, nad kterými se zamýšlel, o kterých psal, veřejně mluvil a které naplno žil. Díky svému podnětnému rodinnému zázemí a přátel z intelektuálních, filozofických a uměleckých kruhů byl plodným autorem a uznávaným intelektuálem. V každé své životní fázi a roli byl výjimečným a veřejnosti přinášel většinou inspiraci, občas nelibost či nepochopení. Přestože byl osobou mnoha tváří: intelektuálem - filozofem, disidentem, chartistou, politickým vězněm i prezidentem, v každé ze svých rolí otvíral rozmanitá témata a tvrdošijně hájil svobodu, pravdu a dodržování lidských práv.

Na základě analýzy textů Václava Havla lze pravdu rozdělit do několika okruhů. Přemýšlel o ni v kontextu s politikou i náboženstvím a často ji porovnával s pojmem informace. Havel vysvětluje strach jako svazování naší mysli, od kterého je nutné se oprostit. Pak je možné vyjevovat pravdu plně a podle pravdy žít snadněji a svobodněji. Až bytostná propojenost je cítit směrem k občanské společnosti, která se váže k pravdě a dalším transcendentním tématům.

Studiem Havlových děl, rozhovorů, projevů a různých poznámek jsem dospěla k faktu, že nelze jeho myšlenky o pravdě a světonázoru rozdělit chronologicky. Havel je ve svých projevech velmi konzistentní. Pokud dochází k posunu v myšlenkách či volbě slov, jde spíš o povrchovou úpravu a doplnění k již řečenému, nikoli hloubkovou změnu. Stejně vážně se totiž vyjadřuje ve spolku Šestatřicátníků (zde je třeba trochu odhlédnout od idealistického pohledu mladíka), tak ve spisovatelsko-disidentské i prezidentské éře. Svůj myšlenkově ucelený rámec završuje v období po prezidentské funkci. Václav Havel považuje pravdu za živou komponentu života, kterou kdybychom vtěsnali do jedné definice, bude skomírat.

Hlavním apelem Havlových děl směrem k pravdě nejsou, dle mého názoru, velká slova plná boje za pravdu pro všechny, ale „obyčejná“ sebereflexe a tolerance k jiným názorům. Nelze totiž vidět jednání druhých jako jednoznačně nedobré nebo se schovávat za pokrytecká tvrzení a lhát sobě samému. Havel nás chce přimět k myšlenkovým pochodům - abychom našli odvahu, stejně jako on, žít život ne napolovic v šedi, tupém konzumentarismu, bez víry v transcendentno nebo v plnohodnotnější život. Vyzývá k hledání životní cesty humanismu, slušnosti, pravdy a pokory k odlišnosti.

Konstruktivní dialog, hledání identity, vědomí ontologického bytí, upozorňování na globální palčivé problémy, dodržování lidských práv a svobod jsou témata, pro která lze Havla vnímat jako transkulturního myslitele. Zajímal se o světové dění, o kulturní rozdíly

jednotlivých skupin, znepokojoval ho vývoj životního prostředí a jeho konkrétní dopady na životy lidí a naši planetu. Vedl diskusní fóra, kde se střetávaly otázky náboženské s kulturními, občanskými i politickými.

O věcech jen nedebatoval, ale uskutečňoval. Šel příkladem, když napsal a podepsal Chartu 77 nebo když si vybral pobyt ve vězení před životem v zahraničí (který mu byl Veřejnou bezpečností nabídnut). Zmíněné aspekty tvoří mozaiku pravdivého života. Pravda pro Havla byla vždy pevným a neodmyslitelným pilířem v jeho životě. Přinášel pravdu, která jednotlivé kultury přesahuje a spojuje, protože vychází z vnitřního přesvědčení jedince. Pokud by člověk některý z výše uvedených aspektů nerealizoval, kýžený celostní obraz mozaiky by nevznikl.

Impulsem pro výběr tématu této bakalářské práce byla bídná politická kultura, která postrádala poslední zbytky slušnosti, patronaci pravdivých výroků a práci směrem k občanské společnosti. Zoufala jsem si téměř trvale při poslechu Andreje Babiše, jak otevřeně lže a jak vidí občanskou společnost (tedy přesněji řečeno, jak ji přezírá). Často mi tanul na mysl Václav Havel jako pravý opak tohoto jednání. Dívala jsem se na jeho projevy, četla jeho myšlenky. Velmi mě oslovil film „Občan Havel“ a říkala jsem si, jaký je to balzám na duši, když veřejná osoba vystupuje slušně, klade argumenty pro své rozhodování a nad věcmi se poctivě zamýšlí. Ptala jsem se sebe sama, kde se bere Havlův nadhled a klid při konfrontaci s těžkými tématy. Proč tak často mluví o pravdě? A jak ji vlastně ze svého úhlu pohledu vidí?

Díky této práci se mi osvětlil jeden holý fakt. Pokud je člověk ztotožněn s myšlenkami, které říká i žije (nejen „na oko“, pro krásu či vypočítavost), pak je jeho projev jako ten Havlův – bez vytáček a výmluv jde k věci, ač to někdy bolí. Havel se za svá tvrzení nemusel omlouvat právě pro již zmíněné argumenty. Jeho smýšlení jde ze srdce, z nejniternější podstaty sebe sama. Tam se nachází pravda, která je nedefinovatelná a transcendentní a vede k ní cesta trvalého a odvážného hledání.

Havel si přál, aby se lidé nebáli nahlas říkat, co si myslí, a to co říkají, aby také žili. Snažil se aktivovat a povzbuzovat občanskou společnost ke sdílení názorů a sounáležitosti. Díky své víře v sílu a důležitost občanské společnosti se mu podařilo nejen změnit myšlenkové pochody jednotlivců, ale i politický režim.

O Václavu Havlovi bylo řečeno a napsáno mnohé. Víme, kým vším byl: dramatikem, manželem, milencem, vězněm, disidentem, politikem či prezidentem. Ale přece si myslím, že nejvýstižněji Václava Havla popsali ve zvláštním vydání přílohy Lidových novin. Na obalu časopisu, připraveného k smutné příležitosti jeho úmrtí, stojí na prvním místě slovo

„člověk“. Myslím, že jde o plné pochopení Václava Havla, který ve svém životě chtěl být vnímán jako člověk, který se snaží žít svůj život, jak nejlépe umí - se svými přednostmi i slabostmi, a hlavně čestně, pravdivě ke svému svědomí a s láskou.

6. Seznam použitých informačních zdrojů

Literatura

a) pramenná:

HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990.

HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. Brno: Atlantis, 1990.

HAVEL, Václav. *Do různých stran*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990.

HAVEL, Václav. *Kdo řekl A, musí říct i B: Texty Václava Havla 1968-2008*. Neinvestiční fond Mosty, 2008.

HAVEL, Václav. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991.

HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy, Nakladatelství Alexandra Tomského, 1990.

HAVEL, Václav. *Spisy/3: Eseje a jiné texty z let 1953 – 1969, Všem občanům*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/4: Eseje a jiné texty z let 1970 – 1989, Dopis Gustávu Husákovi*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/6: Projevy z let 1990 - 1992, Letní přemítání, Novoroční projev*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/6: Projevy z let 1990 - 1992, Letní přemítání, Projev Kongres USA*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Odhalení pomníku T. G. Masaryka*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Projev k občanům po inauguraci, 2. 2. 1993*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/7: Projevy a jiné texty z let 1992 - 1999, Projev k Senátu a Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky*. Praha: Torst, 1999.

HAVEL, Václav. *Spisy/8: Projevy a jiné texty z let 1999 – 2006, Projev prezidenta republiky Václava Havla ke 150. výročí narození T. G. Masaryka*. Praha: Torst, 2006.

HAVEL, Václav. *Václav Havel '94*. Praha: Paseka. 1995.

HAVEL, Václav. *Václav Havel '97*. Praha: Paseka. 1998.

b) ostatní:

BURDA, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016.

ČELKO, Vojtěch. *Václav Havel – Vilém Prečan: Korespondence 1983-1989*. Praha: Československé dokumentační středisko, 2011.

ČERMÁK, Petr. *Člověk Havel*. Praha: Imagination of People, 2011.

FORMÁČKOVÁ, Marie. *Václav Havel: Život jako absurdní drama*. Praha: Ikar, 2012.

HEŘMAN, Jiří, KOŠTÁLOVÁ, Michaela. *Václava Havel: Vzpomínková kniha*. Praha: Petrklíč, 2021.

KOSATÍK, Pavel. *100 x Václav Havel*. Praha: Universum, 1991.

KRISEOVÁ, Eda. *Václav Havel, životopis*. Brno: Atlantis, 1991.

PUTNA, Martin C. *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012.

SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka. *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014.

ZARYCKYJ, Oleksij. *Václav Havel: Portrét kreslený zvenčí*. Řitka: Daranus, 2007.

ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2015.

Internetové zdroje

a) pramenné:

HAVEL, Václav. *Čestný doktorát Harvardské univerzity Cambridge, Massachusetts, USA* [online]. Dostupné z: <https://old.vaclavhavel.cz/index.php?sec=7&id=10> [cit. 20.2.2023]

HAVEL, Václav. *Každý může změnit svět, díl 6: Občan (1989–2011)* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, YouTube. Dostupné z:

<https://www.vaclavhavel.cz/elearning/cs/kurzy/9> [cit. 19.2.2023]

HAVEL, Václav. *Odpověď mladým křesťanům*. [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. Dostupné z:

<https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/832?q=odpov%C4%9B%C4%8F%20mlad%C3%BDm%20k%C5%99es%C5%A5an%C5%AFm> [cit. 2.2.2023]

HAVEL, Václav. *Poděkování Václava Havla firmě AG software*, Karolinum, Praha [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. Dostupné z:

<https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/36030?q=Pod%C4%9Bkov%C3%A1n%C3%AD%20V%C3%A1clava%20Havla%20firm%C4%9B%20AG%20software%20Praha,%20Karolinum%2017.%20%C5%99%C3%ADjna%201992%20z%C3%A1znam%20mluven%C3%A9ho%20slova> [cit. 2.11.2022]

HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla ke 150. výročí narození T. G. Masaryka, Hodonín* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv.

Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1140?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20ke%20150.%20v%C3%BDro%C4%8D%C3%AD%20narozen%C3%AD%20T.%20G.%20Masaryka%20Hodon%C3%ADn%206.%20b%C5%99ezna%202000> [cit. 2.1.2023]

HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita, Vatikán* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1134?q=Projev%20prezidenta%20republiky%20V%C3%A1clava%20Havla%20na%20Mezin%C3%A1rodn%C3%ADm%20sympoziu%20o%20mistru%20Janu%20Husovi%20Pape%C5%BEsk%C3%A1%20Later%C3%A1nsk%C3%A1%20Univerzita,%20Vatik%C3%A1n,%2017.%20prosince%201999> [cit. 2.1.2023]

HAVEL, Václav. *Projev prezidenta republiky Václava Havla u příležitosti převzetí čestného doktorátu Michiganské univerzity, Ann Arbor, USA* [online]. RUKOPISY. Dostupné z: <http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz//gagan/jag/rukopisy/dokument/havel-1.htm> [cit. 19.2.2023]

HAVEL, Václav. *Rozloučení prezidenta Václava Havla s občany* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/All?q=Rozlou%C4%8Den%C3%AD+s+ob%C4%8Dany> [cit. 15.2.2023]

HAVEL, Václav. *Václav Havel 1. května 2004, Projev ke vstupu České republiky do Evropské unie, Senát, Valdštejnská zahrada, Praha* [online]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/novinky/705/vaclav-havel-1-kvetna-2004>

[cit. 20.2.2023]

HAVEL, Václav. *Václav Havel o odpovědnosti, pýše moci a úctě k druhým: Videopozdrav z Tallberg Forum, Švédsko* [online]. Dostupné z:

<https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/video/1301/vaclav-havel-o-odpovednosti-pyse-moci-a-ucte-k-druhym> [cit. 8.3.2023]

HAVEL, Václav. *Václav Havel - prezident* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. 2011. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/vaclav-havel/prezident> [cit. 20.2.2023]

HAVEL, Václav. *Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla na setkání k 580. výročí upálení Mistra Jana Husa, Husinec* [online]. KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA, digitální archiv. Dostupné z:

<https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/All?q=setk%C3%A1n%C3%AD+k+580+v%C3%BDro%C4%8D%C3%AD+up%C3%A1len%C3%AD+mistra+jana+husa+husinec+6+%C4%8Dervence+1995>

[cit. 22.11.2022]

b) ostatní:

BLANTON, Thomas. *The Palach week, 1989: The Beginning of the End for Czechoslovak Communism* [online]. THE NATIONAL SECURITY ARCHIVE, Washington. Dostupné z: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB271/index.htm> [cit. 15.12.2022]

BUMBA, Jan. *Vize Václava Havla o slušnosti a životu v pravdě se ve společnosti probouzí, věří disident Devátý* [online]. ČESKÝ ROZHLAS. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/vize-vaclava-havla-o-slusnosti-a-zivotu-v-pravde-se-ve-spolecnosti-probouzi-veri-8642769> [cit. 8.3.2023]

BURSÍKOVÁ JACQUES, Kateřina. *Dalajlama a Václav Havel: přátelé společného osudu i zkušeností* [online]. FORUM24. Dostupné z: <https://www.forum24.cz/dalajlama-a-vaclav-havel-pratele-spolecneho-osudu-i-zkusenosti/> [cit. 15.12.2022]

FREEDMAN G., Samuel. *Portrait of a playwright as an enemy of the state* [online]. VÁCLAV HAVEL LIBRARY FOUNDATION, source: THE NEW YORK TIMES.

Dostupné z: <https://www.vhlf.org/news/portrait-of-a-playwright-as-an-enemy-of-the-state/>
[cit. 20.2.2023]

NEZBEDA, Ondřej, BERNATT-RESZCZYŃSKÁ, Markéta. *Charta 77 unikla dírou v železné oponě do světového tisku* [online]. PAMĚŤ NÁRODA. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/charta-77-unikla-dirou-v-zelezne-opone-do-svetoveho-tisku> [cit. 15.11.2022]

PAVLÍČEK, Tomáš, BARTOŠOVÁ, Simona. *Poselstvím Havla prý byla hlavně slušnost a život v pravdě* [online]. IROZHAS. Dostupné z: https://www.irozhas.cz/zpravy-domov/poselstvim-havla-pry-byla-hlavne-slusnost-a-zivot-v-pravde_201112191106_sbartosova [cit. 15.2.2023]

PITHART, Petr. *Václav Havel si svým životem zasloužil krásnou smrt. V politice ukázal jasnozřivost nezkaženou sentimenty* [online]. DENÍK N. Dostupné z: <https://denikn.cz/1031988/vaclav-havel-je-tu-stale-s-nami/?ref=mwat> [cit. 20.2.2023]

WILLOUGHBY, Ian. *Why did Communists allow first public demonstration on December 10, 1989?* [online]. RADIO PRAGUE INTERNATIONAL. Dostupné z: <https://english.radio.cz/why-did-communists-allow-first-public-demonstration-december-10-1988-8143831> [cit. 19.2.2023]